ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ISSN: 1301-0522 / Cilt: 59 • Sayı: 2 • Yıl: 2018

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 59:2 (2018), 83-111

Şairini Vazifesinden Edip Sürgüne Gönderen Bir Gazelin Hikâyesi

AHMET KARATAŞ
Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi
karatasahmed@gmail.com
http://orcid.org/0000-0001-8469-2996

Öz

Elazığ ulemasından müderris-müftü Mehmed Kemaleddin Harputi Efendi (1867-1936), Elazığ merkez müftüsüyken 1926'da Atatürk'e suikast teşebbüsünü takip eden olağanüstü günlerde yapılan bir soruşturma sebebiyle Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış ve müftülükten azledilerek Samsun'a sürgüne gönderilmiştir. Kemaleddin Efendi'nin bu mahkeme tarafından yargılanmasının sebebi çocuklarına gönderdiği mektuplarda ve evinde bulunan bazı evrakta Tevhîd-i Tedrîsât, halifeliğin kaldırılması, şapka inkılabı gibi Cumhuriyet Hükûmeti'nin bazı uygulamaları aleyhinde ibarelerin bulunmasıdır. Oğlu Abdülhamid'e gönderdiği bir mektubunda yer verdiği hilafet lehindeki gazeli ise dava dosyasının karara tesir eden en kuvvetli delili sayılmıştır. "Olalı" redifli bu gazel Hersekli Arif Hikmet Bey'in bir gazeline naziredir. Bu makalede Kemaleddin Efendi'yi mahkemeye sürükleyen süreç ele alınmış, sorgu ve savunmadaki ifadelerinden hareketle söz konusu gazeli yazmasının sebepleri ana kaynaklara ve Şark İstiklal Mahkemesi arşivindeki belgelere müracaat edilmek suretiyle belirlenmiş ve şiir kısaca açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Kemaleddin Harputi, Ömer Naîmî, Abdülhamid Efendigil, Hersekli Arif Hikmet, Şark İstiklal Mahkemesi, Hilafet, Gazel

Abstract

The Story of a Poem that Sent Its Poet to Exile

In 1926, following the assassination attempt on Atatürk, Mehmed Kemaleddin Kharputi (1867-1936), mufti of Elazığ, was subjected to a trial, dismissed from his official post (mufti) and exiled to Samsun. He was convicted by the Eastern Independence Tribunal (Şark İstiklal Mahkemesi) for letters he sent to his children and for some documents found in his home. In these letters and documents there were statements against some recent events, reforms, and regulations such as the abolition of the caliphate, the hat law, and the closure of madrasas. A ghazal poem Kemaleddin Kharputi composed in support of the caliphate and wrote to his son Abdülhamid in a letter constituted the strongest evidence of the aforementioned verdict. In this article I present the course of events that brought Kemaleddin Kharputi to the Tribunal primarily based on his statements during his defense, and discuss the reasons for writing this poem. Finally, I also briefly explain the poem.

Keywords: Mehmed Kemaleddin Kharputi, Ömer Naimi, Abdülhamid Efendigil, Hersekli Arif Hikmet, Eastern Independence Tribunal, Caliphate, Ghazal Poetry

Giriş

19. ve 20. asır Harput[1] ulemasından Osmanlı'nın son, Cumhuriyet'in ilk El'aziz (Elazığ) Müftüsü Mehmed Kemaleddin Efendi derin ilmi, müderris kimliği ve tasavvufi şahsiyeti ile birlikte bir şairdir. İlmî ve tasavvufi yönü gibi şairliği de dedelerinden tevârüs etmiştir. Kemaleddin Efendi'nin dedesi "*Kasîde-i Bürde* Şârihi" olarak bilinen Harput Müftüsü Ömer Naîmî Efendi'dir (ö.1882); babası ise büyük alim, müderris ve birçok tarikattan icazet almış Abdülhamid Hamdi Efendi'dir (ö.1902). Her ikisinin de Arapça ve Türkçe manzûmeleri bulunmaktadır. 1867'de Harput'ta doğan ve babasının hususi alakasıyla yetişen Kemaleddin Efendi kuvvetli bir medrese tahsili görmüş, uzun yıllar bu şehrin çeşitli mekteplerinde muallimlik, Harput Kamil Paşa Medresesi ve Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye'de müderrislik, Harput İmam-Hatib Mektebi'nde hocalık yapmıştır. Onu şehrin reîsü'l-uleması yapan müftülük ise son resmî vazifesidir. Bu vazifeyi 1916-1926 yılları arasında deruhte etmiştir.

Padişaha ve Meşrutiyet hükûmetlerine samimiyetle bağlı olan Kemaleddin Efendi Sultan II. Abdülhamid ve Vahdeddin'i medheden şiirler yazmış,[2] ağabeyi Mehmed Said Efendi'nin (ö.1926) Meclis-i Mebûsân'a seçilmesi için çalışmış, saltanata ve hilafet makamına karşı sadakatini her vesileyle dile getirmiştir. Hatta Kuvâ-yı Milliye hareketi ortaya çıkınca tavrını ve tarafını saltanattan yana belirlemiş, Şeyhülislâm Dürrizâde Abdullah Efendi'nin (ö.1923) 11 Nisan 1920'de neşredilen ve Kuvâ-yı Milliye'yi "Kuvâ-yı Bagıyye" olarak görüp herkesi onlara karşı mücadeleye çağıran fetvasını benimsemiştir. Bu fetvaya karşı Ankara Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi, devrin Ankara Müftüsü Mehmed Rifat Efendi [Börekçi] (ö.1941) tarafından 14 Nisan 1920'de yazılan ve uygulanması kaydıyla memleketin bütün vilayet müftülüklerine gönderilen meşhur "Ankara Fetvası"nı ise uygulamamıştır.[3] Kaza müftülerine ve halka anlatması için Valilik kanalıyla kendisine verilen bu beş maddelik fetvayı İstanbul'a (Meşîhat'e) bağlı bir müftü olduğunu gerekçe göstererek El'aziz Valiliğine iade ettiği gibi bu durumu ayrıca 20 Nisan 1920 tarihli bir yazıyla Meşîhat'e bildirmek istemiştir. Ancak yazı

---

[1] Harput, Elazığ'ın eski yerleşim yeridir. 19. asrın ikinci yarısında şehrin Harput'un önündeki ovaya yayılması ve vilayet merkezinin Maʿmūretu'l-ʿazīz (El'aziz/1937'den sonra Elazığ) adını alan bu yeni yerleşim sahasına taşınması sonucu 1899'da kazaya, 1926'da nâhiyeye dönüşmüştür. Bugün ise Elazığ'ın merkez mahallelerinden biri konumundadır.

[2] Ahmet Karataş, "Kemâleddin Harputî Efendi'nin Şiirleri," *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2016), ss.93-94.

[3] Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G008_0003, IM_T12_K067_D610-1_G008_0005.

Sivas'ta muhâberatı ellerinde bulunduran Kuvâ-yı Milliye tarafından geri gönderilmiştir. Kemaleddin Efendi bu yazısında Ankara Fetvası'nın şer'î olmadığını, siyasi meseleleri içerdiğini belirtmiş, şer'î dahi olsa bu tarz mevzulara telgraf gibi haberleşme araçlarıyla fetva verilemeyeceğini vurgulamış ve Ankara Fetvası'nı "yegâne merci'-i 'umûmî" gördüğü "Maḳâm-ı Meşîḫat ve fetvāḫāne-i 'ālî" hukukuna tecavüz saymıştır. Meşîhat'e karşı vazifesini yerine getirmemeyi çocukça bir davranış olarak kabul eden Kemaleddin Efendi, yazısını, oradan gelecek emre göre kendisine bir yol belirleyeceğini söylediği satırlarla tamamlamıştır.[4] Yine Meşîhat'e göndermek üzere kaleme aldığı 23 Nisan 1920 tarihli bir başka yazısında da aynı mevzuya değinmiş, Ankara'dan bundan sonra da gelmeye devam edeceğini düşündüğü bu "baskı"lara karşı nasıl davranması gerektiğini oraya sormuş, kendi hukukunu muhafaza etmeleri için onlardan yardım istemiştir.[5] Fakat TBMM'nin açılması, Ankara Hükûmeti'nin Anadolu'da mutlak hakimiyeti sağlayarak İstanbul Hükûmeti'nin atadığı El'aziz Valisi Muharrem Mümtaz Bey'i (ö.1931) derhal görevden alıp, yerine TBMM 1. dönem Hakkari mebusu Mazhar Müfid Bey'i [Kansu] (ö.1948) ataması, padişahın elinin her geçen gün zayıflaması ve nihayet 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasını müteakip Vahdeddin'in 17 Kasım 1922'de yurtdışına çıkması Kemaleddin Efendi'nin de istikametini "resmen" Ankara'ya çevirmesine sebep olmuştur. Kemaleddin Efendi bundan sonraki dönemde Ankara Hükûmeti'nin talimatlarına harfiyyen uymuş, mesela vilayet gazetesi *Ma'mūretu'l-'azīz*'de hükûmete itaat edilmesi gerektiğine dair yazılar yazmış, Tayyâre Cemiyeti'nin El'aziz riyâsetini üstlenmiş, bu cemiyet için köylere gidip para toplamış, insanlara her fırsatta Cumhuriyet'in faziletlerini anlatmış, hatta kızını şehrin savcısı Mehmed Şefik Bey'le [Turhan] (ö.1965) Cumhuriyet'in ilan edildiği gün evlendirmiş, hükûmetin medreseleri İslâm'ı kaldırmak gayesiyle kapattığına dair dedikodulara karşı bunun iftira olduğunu söylemiş ve "Cumhuriyet Hükûmeti'ne sadakat"ini göstermek amacıyla da bu düşüncesinden yetkilileri haberdar etmiştir.[6]

---

[4] Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G008_0003.
[5] Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G008_0005.
[6] Kemaleddin Efendi bu örneklerin büyük bir kısmını Şark İstiklal Mahkemesi'ne sunduğu yazılı müdafaanamesinde vermektedir. Bkz. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no. IM_T12_K091_D831_G028_0008, IM_T12_K091_D831_G028_0009, IM_T12_K091_D831_G028_0010, IM_T12_K091_D831_G028_0011; IM_T12_K091_D830_G014_0005. Ayrıca bkz. Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi," *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2015), s.112.

Kemaleddin Efendi'nin resmî duruşu böyle olmakla birlikte, hususi dünyasında büyük fırtınalar kopmaktadır. Şark İstiklal Mahkemesi'nin bu yılın (2018) başında erişime açılan arşivindeki Kemaleddin Efendi imzalı mektuplara baktığımızda hükûmetin bilhassa dine taalluk eden meselelerdeki uygulamalarına karşı onu oldukça muztarip, kaygılı ve ümitsiz görmekteyiz. Bir yandan rızık endişesi, öte yandan iş çağına gelmiş çocuklarının istikbâli onu dışarıda her inkılâbın müdâfii yapmaya iterken, ruhunu kaplayan ıztırap kendisini inkıraza sevketmiş ve bütün derdini çocuklarına yazdığı mektuplara dökmeye mecbur bırakmıştır. Kemaleddin Efendi'nin büyük oğlu Ömer Naîmî [Erdem-Efendigil] (ö.1966) istediği okula öğretmen olarak atanamayınca hukuk okumak üzere 1925 Eylülünde Ankara'ya gitmiştir. 1924'te İstanbul'da kısa dönem askerliğini yapan küçük oğlu Abdülhamid [Efendigil] (ö.1983) de askerlik sonrası meslek okulunda okumak üzere ağabeyinin yanına gelmiş ve Ankara'da aynı evde yaşamaya başlamışlardır. Çocuklar bir yandan okurken bir yandan da küçük kademeli de olsa bir memuriyet almanın peşine düşmüşler ve tanıdıklarının yardımıyla bakanlıklarda kâtiplik kadrosuna alınmışlardır. Kemaleddin Efendi hem onların gurbet acısını hafifletmek hem de içini dökmek maksadıyla haftada birkaç defa onlara mektup göndermiştir. Yazdığı mektupları muhatabı dışında kimsenin okumadığından emin olduğundan, babası Hacı Abdülhamid Hamdi Efendi'den beri kendi uhdelerinde bulunan Kamil Paşa Medresesi'nin Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu icabı kapatılması, Şapka Kanunu ile sarığın yasaklanması ve şapka takmanın mecburi hale getirilmesi, Ömer Naîmî'nin medrese icazetli olduğu için liseye öğretmen yapılmaması gibi meseleler başta olmak üzere ucu siyasete dokunan birçok hususta onlarla dertleşmiş, El'aziz'deki hadiselerden onları haberdar etmiş ve onlara her seferinde sabır, teenni, amirlerle iyi geçinme, onların tepkisini çekmeme yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. "Sen ḥaḳlı iseñ de ne yapalım, şu zamānda mümkin mertebe onlarla mümāşāt ve müdārā [iyi geçinme] elzemdir",[7] "Her şeyde iḥtiyāṭī ḥareket muḳteżā-yı ʿakl u ḥikmetdir oğlum",[8] "Zamān maʿlūm ya, ne ḳānūn ne ʿadālet arayan yokdur. İki mebʿūṣ bir şeyʾe teşebbüṣ etdi mi hemān ne isterlerse oluyor",[9] "Aḥvāl maʿlūm ya... Şimdi cühelā ve belki dīnsiz adamların devridir"[10] gibi cümleleri şikayet ve teselli tarzını, "Başkası

[7] Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G013_0004.
[8] Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G013_0004.
[9] Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G015_0005.
[10] Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G009_0004.

duymasın!",[11] "Teşhīr etmeyiñiz!"[12] şeklindeki uyarıları da endişesini göstermektedir.

Şarkta bir türlü sağlanamayan sükun, hilafetin ilgasının yol açtığı yeni kargaşalarla büsbütün kaybolmuş, 1925 Şubatında çıkan Şeyh Said isyanı bölgeyi ateş çemberine çevirmiştir. Bunun üzerine hükûmet hızlı ve sert tedbirler almış, 24 Şubat 1925'te aralarında El'aziz, Diyarbekir, Malatya'nın da bulunduğu doğudaki 13 vilayette idâre-i örfiyye (sıkı yönetim) ilan edilmiş, 4 Mart 1925'te Takrîr-i Sükûn Kanunu çıkarılmış, Ankara ve İsyan Bölgesi (Şark) İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Osmanlı döneminden beri posta ve telgraflara ara ara uygulanan sansür yeniden devreye girmiş, gelen giden bütün evrak vilayet emrindeki sansür memurları tarafından kontrol edilmeye başlanmış, sakıncalı bulunanlara el konulmuş, icab ediyorsa söz konusu evrakın sahipleri hakkında mahkeme kararıyla tahkikat başlatılmıştır. İşte bu süreçte haftada birkaç defa birbirlerine yolladıkları mektupların bir kısmının adreslerine ulaşmaması Kemaleddin Efendi ve çocuklarının dikkatini çekmiştir. Mektuplara yansıyan bazı ifadeler, bunların başkaları tarafından okunup alıkonulduğu endişesini ortaya koymaktadır. Mesela Kemaleddin Efendi 14 Ocak 1926 tarihli mektubunda çocukların kendisinden mektup alamadıkları yönündeki şikayetine,

> Fesübḥānallāh! Taʿaccüb etdim! Hafta yokdur ki iki ḥattā üç mufaṣṣal mektūb yazmayayım! Münderecātı ẕāten ʿā'ile mektūbı olduğundan siziñ bizim aḥvālimizden ve ḫānemize ʿā'id çocuklarıñızla vālideleri arasında cereyān eden ʿādī kelimāt ve leṭā'ifden ve beldemiziñ yerli ḥavādiṯ-i mütenevviʿasından ʿibāretdir. Meṯelā oğluñuz dört beş yaşında olan Esʿad Efendi[13] annesine böyle demiş şöyle cevāb almış... Şu ḥālde hīç bir fikir ve maḳṣada mebnī olmayıp mücerred ġurbetde sizi teʾnīs ve işġāl içün yazılagelen bu miṯillü mevādd-ı mütenevviʿanıñ dāʿī-i şübhe olup da mektūblarıñ bi'l-külliye imḥāsını intāc edeceğine iḥtimāl veremem. Haydi o miṯillü ʿādī sözler ḥüsn-i ḳabūl görmüyorsa yalıñız o cümleler çizilsin, imḥā edilsin! Diğer münderecāt-ı ṣāfiyeye de teşmīl ve mektūbları kāmilen ibṭāl neden lāzım gelsin? ʿAkıl ve manṭıḳ ḫilāfında bir ḥareket-i ġayr-ı lāʾiḳa olmaz mı?

diyerek bu tarz mektupların sansür memurları tarafından imha edileceğine ihtimal vermediğini, memurların şüpheli gördükleri ibareler varsa yalnızca o kısımları karalayıp mektubu sahiplerine göndermeleri gerektiği-

[11] Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G009_0010.
[12] Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-2_G033_0003.
[13] Esad, Ömer Naîmî Efendi'nin oğludur.

ni yazmıştır.[14] Kemaleddin Efendi'nin yukarıdaki cümleleri yazarken bile sansür memurunun okuması ihtimalini göz önünde bulundurduğu ve ona da mesaj verdiği görülmektedir. Aslında Kemaleddin Efendi ve oğulları bu endişelerinde -resmen bundan haberdar edilmemelerine rağmen- haklı çıkmışlardır. Nitekim Kemaleddin Efendi'nin ana dosyasında bulunmayan, Şark İstiklal Mahkemesi'nin müteferrik evrakı arasında araştırma yaparken rastladığımız 8 Kânûn-ı Evvel 1341 (8 Aralık 1925) tarihli mektubuna el konulmuş ve mektup Kemaleddin Efendi'nin şapka takılmasına dair yazdığı cümlelerden dolayı Şark İstiklal Mahkemesi'ne havale edilmiştir. Mahkeme yetkilileri mektubun hakem heyetince görüldüğünü, soruşturma gerektirecek bir husus bulunmamakla birlikte evrakın muhafaza edilmesi gerektiğini yazmışlardır. Kemaleddin Efendi'nin bu tarihten sonraki mektuplarında üslup ve muhtevaya dair ciddi değişiklikler dikkat çekmektedir. Ocak 1926'dan gözaltına alınacağı Temmuz 1926'ya kadarki süreçte Kemaleddin Efendi mektuplarında netameli mevzulara ya hiç değinmemiş yahut daha itinalı bir üslup kullanmaya başlamıştır. Hatta bazı cümle ve manzumelerini mektupların okunduğunu bilerek/sezerek ve bu kaygıyla kaleme aldığı kanaatindeyiz. Böylece bir yandan çocuklarına o satırları yazarken diğer yandan ilgili yerlere kendilerinde şüphe uyandıracak bir durum olmadığı mesajını vermeyi amaçlamış görünmektedir. Mahkeme görevlilerinden Kemaleddin Efendi'yi tanıyan birinin onu vaziyetten haberdar ettiği ve daha dikkatli olması hususunda uyardığı da varsayılabilir.

14 Haziran 1926'da Atatürk'e İzmir'de düzenlenmesi planlanan suikastın teşebbüs merhalesindeyken açığa çıkması hükûmeti memlekette yeniden olağanüstü tedbirler almaya sevk eder. Bu hadiseyle alakalı olduğu bilinen ve kendilerinden şüphelenilen kim varsa gözaltına alınır, gazeteler, mektuplar, telgraf ve telefon gibi haberleşme araçları sıkı takibe tabi tutulur. Diğer taraftan Kemaleddin Efendi ve çocukları birbirleriyle mektuplaşmaya devam etmektedir. Abdülhamid Efendi babasının kendilerine yolladığı 7 Haziran 1926 tarihli mektuba cevaben suikast teşebbüsünden üç gün sonra -17 Haziran 1926'da- bir mektup yazar. Bir sayfalık bu mektup, babasından gelen mektubun kısaca değerlendirilmesinden, selamdan ve havadisin bir iki cümleyle kaydedilmesinden ibarettir. Kemaleddin Efendi mektubunda Harput'un kaza statüsünden nahiyeye düşürülmesi sebebiyle kaymakamın görevden alındığını, yerine nahiye müdürünün vekaleten atandığını "Avcı ḳaymaḳāmıñ vekīli keklikdir" cümlesiyle bildirmiştir. "Avcı" giden

[14] Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K083_D804-1_G009_0019.

kaymakamın, "keklik" de gelen vekilin lakabıdır. Kemaleddin Efendi söz konusu cümlesiyle aslında nükte yapmıştır. Onun bu nükteli cümlesine Abdülhamid de "Avcınıñ yerine keklik gelmedi, ẓannedersem baykuş kondu" şeklinde yine nükteli bir cümleyle cevap verir. Mektuptaki bu cümle suikast meselesi sebebiyle diken üstünde olan Diyarbekir sansür memurunun dikkatini çeker. Memur, "avcı" ve "keklik"in Atatürk'e suikastle ilgili bir şifre olduğundan şüphelenmiştir. Ona göre Abdülhamid, Atatürk'e suikast planlayanları "avcı", İzmir ziyaretini son anda tehir ettiğinden dolayı suikastten kurtulan Atatürk'ü de "keklik" olarak nitelemektedir. Mektuba derhal el koyarak vaziyetten Dâhiliye Vekâleti'ni, Vekâlet de Ankara İstiklal Mahkemesi'ni haberdar eder. Ankara İstiklal Mahkemesi'nin emriyle Abdülhamid Efendi vakit geçirilmeden evinde gözaltına alınır ve evde bulunan bütün evraka el konur. Bunlar arasında baba Kemaleddin Efendi'nin kendilerine yolladığı mektuplar da vardır. İvedilikle incelenen mektupların muhtevaları görülünce El'aziz'deki Şark İstiklal Mahkemesi "acil" koduyla teyakkuza geçirilir; Kemaleddin Efendi'yle o sıralar izinli olarak Harput'ta bulunan diğer oğlu Ömer Naîmî'nin derhal tutuklanmaları, evlerinin didik didik aranması ve bulunan her türlü evrakın denetim altına alınması talimatı verilir. Artık mevzu "avcı-keklik" "şifre"sini aşmış, Cumhuriyet'in müftüsü olmasına rağmen Cumhuriyet hükûmetine muhalefet eden, inkılaplara karşı gelen, halifeliğin kaldırılmasına ağıt yakan, şapka takmamakta direnen, hükûmeti adaletsiz, idarecileri dinsiz diye niteleyen bir adam ifşa olmuştur.[15]

Kemaleddin ve Ömer Naîmî Efendiler Şark İstiklal Mahkemesinin talimatıyla 27 Temmuz 1926'da Harput'ta gözaltına alınır. Kemaleddin Efendi'nin konağı karış karış aranır, bütün kitapları sayfa sayfa elden geçirilir, kitap aralarında, sandıklarda, kıyıda köşede bulunan yazılı bütün kağıt parçaları torbalara doldurulur, mahkemeye iletilmek üzere valiliğe arz edilir.[16] Dosyası El'aziz'deki dava dosyası ile birleştirilen Abdülhamid de yargılanmak üzere evrakıyla birlikte jandarma nezaretinde El'aziz'e gönderilir.

Kemaleddin Efendi'nin "Olalı" Redifli Gazeli

Kemaleddin Efendi'nin el konulan mektuplarından birinde hilafetin lağvı sebebiyle tesir ve teessür ihtiva eden bir manzumesi bulunmaktadır.[17]

---

[15] Şark İstiklal Mahkemesi'nin erişime izin verilen belgelerine dayanarak Kemaleddin Efendi'nin tevkif ve muhakeme safahatıyla ilgili hazırladığımız teferruatlı çalışmamızı tamamlamak üzere olduğumuzdan bu kadar bilgiyle iktifa ediyoruz.

[16] Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G004_0013.

[17] Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kemaleddin Efendi'ye ait özlük dosyasındaki resmî belgede söz konusu şiirden "ḫilāfetiñ laġvı ḥasebiyle te'ṯīri ḥāvī bir manẓūme" olarak bahsedilmişken El'aziz

Makalemizin ana konusu, gazel nazım tarzıyla yazılmış olan bu manzumedir. Kemaleddin Efendi, bu gazelinden ötürü hem gözaltında sorguya çekilirken hem de mahkeme heyeti huzurunda savunmasını yaparken zorlanmış, birbirini takip eden sorulara çelişkili cevaplar vermekle itham edilmiş, savcıyı ve diğer mahkeme heyetini masumiyetine inandıramamıştır. Onun Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'ne bağışlanan kitapları[18] arasında rastladığımız bir mecmuasında yer alan ve başka bir karine bulmamakla birlikte muhtevası dolayısıyla mevzubahis şiir olduğu kanaatine ulaştığımız bu gazeli yakın zamanda neşretmiştik.[19] Şark İstiklal Mahkemesi arşivinin erişime açılması neticesinde konumuzla ilgili dava dosyası üzerinde yaptığımız incelemeler kanaatimizin kesin bilgiye dönüşmesine vesile oldu. Bu makalede Kemaleddin Efendi'nin mektuptaki ifadeleri ve mahkemedeki beyanları istikametinde hem gazelin yazılış sebeplerini ele alacağız, hem de onu açıklamaya çalışacağız.

Söz konusu gazel şudur:

1. *Ḳalem veḳāyiʿ-i devrāna tercümān olalı*
Ṣaḥāʾif üstüne āverde-i beyān olalı
2. *Buña mümāṣil olan ḥādiṣātı sanmam ki*
Geçirmiş ola sicille cihān cihān olalı
3. *Evet tebeddül ederdi ḥükūmet-i İslām*
Ṭaraf ṭaraf ḫulefā sevreti ʿayān olalı
4. *Faḳaṭ ḫilāfeti hem de ṣerīʿati ilġā*
Eden de var mıydı ḥükkām ḥükümrān olalı
5. *Cināyet ʿadd edilirmiş tilāvet-i Ḳurʾān*
Bu ülkede bu olur muydu müselmān olalı
6. *Sezādır etse teʾessüf cihān* ***Kemāleddīn***
Ṣu ḥāli görmedi zīrā zamān zamān olalı
7. *Bunuñ da* ***ḥikmet****ini* ***ʿārif*** *olmayan bilmez*
Cihān cemāl ü celāl nūruna mekān olalı [20]

Valiliği'nin Şark İstiklal Mahkemesi'ne sunduğu zabıt varakasında şiir Ankara İstiklal Mahkemesi'nden gelen yazıya atfen "ḫilāfetiñ laġvına teʾesṣürü ḥāvī manẓūme" şeklinde vasfedilmiştir (bkz. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G004_0007).

[18] Bu koleksiyonla ilgili bilgi için bkz. Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi," s.35.

[19] Bkz. *Mecmūʿa*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, no.38182, vr. no. yok; Karataş, "Kemâleddin Harputî Efendi'nin Şiirleri," ss.75-76, 104-105.

[20] Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G009_0012.

Kemaleddin Efendi bir gün 19. asır divan şairlerinden Hersekli Arif Hikmet'in (ö.1903) "olalı" redifli gazelini okur. Gazelin "Erdemli kişilere cahillerin daima baskı yaparak hükmetmesi dünyanın en eski kuralıdır" demek olan

Faẓīlet ehline her dem taḥakküm-i cühelā

Cihānda ḳāʿidedir tā cihān cihān olalı

şeklindeki beyti dikkatini çeker. Beyit adeta Kemaleddin Efendi'nin yaşadığı zamanı anlatmaktadır. 6 Kânûn-ı Evvel 1340/6 Aralık 1924 Cumartesi günü Harput'a yaklaşık 10 km mesafedeki ova köyü Hoğu'ya (Yurtbaşı) bir taziye ziyareti için giderken[21] yolda Arif Hikmet Bey'in bu gazelini tanzir eder.[22] Beş gün sonra 11 Aralık 1924'te ise o sıralar İstanbul'daki Mekteb-i Harbiye'de askerliğini yapan küçük oğlu Abdülhamid'e yazdığı mektuba bunu da kaydeder ve gönderir. "Nūr-ı Baṣar ʿAbdülḥamīd Efendi'ye" hitabıyla başlayan 12 sayfalık mektubun 3. sayfasının sonunda konuyu diğer oğlu Ömer Naîmî'nin liseye asaleten öğretmen olarak atanması ile ilgili henüz bir gelişmenin olmadığına getiren Kemaleddin Efendi, Naîmî'nin asaletinin tasdik edilmemesini medrese çıkışlı (sarıklı) olmasına bağlamakta ve öfkesini açığa vurmaktadır. Satırlarının devamında bu hususta düşüncelerini *Maḥfil* mecmuasını neşreden Tahirü'l-Mevlevi'ye [Olgun] (ö.1951) de yazdığını belirtmekte ve yeni tamamladığı yukarıdaki naziresinden bahsetmektedir.

Mektubun ilgili kısmı şöyledir:

> Birāderiñ aṣāletinden henüz bir şey çıkmadı. Bu hafta mekteb müdīri yine iyi bir inhā yazmışdı. Bakalım, ḫayırlısı olsun. Ẕāten eñ doğrusu ʿilmiyeden ve sarıklı olması. Gözleri çıksın, gözlerine batıyor! Aḥvāl maʿlūm ya! Şimdi cühelā ve belki dīnsiz adamlarıñ devridir! Hersekli şāʿir-i şehīr ʿĀrif Ḥikmet Bey'iñ meşhūr bir ġazelinde şu beyti görmüşdüm. Geçenlerde bir münāsebetle *Maḥfil* mecmūʿası ṣāḥibi Ṭāhirü'l-

[21] Kemaleddin Efendi oğlu Abdülhamid'e yazdığı 16 Kânûn-ı Evvel 340/16 Aralık 1924 tarihli mektubunda Hoğu'ya gidiş sebebini şu cümleyle anlatmaktadır: "Geçen gün Hoğu'da bir taʿziye vardı. O İbrāhīm Ağa ki Enīs Efendi'niñ bacanağıdır, vefāt etmiş idi. ʿAlī Bey'e taʿziye[ye] gitdim geldim" (bkz. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G010_0006).

[22] Bu bilgiyi Ömer Naîmî Efendi Şark İstiklal Mahkemesince el konulan şiir mecmuasında babasının gazelini yazdığı sayfada vermektedir. Kemaleddin Efendi ise sorgusunda gazeli *ḥücre-i iştiġāl*inde (çalışma odasında) yazdığını söylemektedir. Kemaleddin Efendi'nin sorgu esnasında şiiri yazdığı anı tam olarak hatırlayamama ihtimali bulunduğu gibi çalışma odasında yazdığını söylediği şeyin gazeli ihtiva eden mektup olma ihtimali de vardır. Naîmî Efendi gazelin başlığını şöyle koymuştur: "'Ārif Ḥikmet Bey'iñ Bir Ġazeline Aḥvāl-ı Ḥāżıraya Muvāfıḳ Bir Ṣūretde Peder Efendi Ṭarafından Yazılan Naẓīre" (bkz. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K083_D804-2_G028_0044, IM_T12_K083_D804-2_G028_0045).

> Mevlevī'ye yazdım. Muʾaḫḫaren o ġazeli de aḥvāl-i ḥāżıraya muvāfıḳ bir ṣūretde tanẓīr etdim. Naẓīremi saña da yazacağım, hele mektūbı ikmāl edeyim de. Beyit şu idi: "Fażīlet ehline her dem taḥakküm-i cühelā / Cihānda ḳāʿidedir tā cihān cihān olalı." ʿAynı zamānımıza muvāfıḳ değil mi?[23]

Mektup, 28 Temmuz 1926'da İstiklal Mahkemesi Savcısı Ahmed Süreyya Bey'in [Örgeevren] (ö.1969) başında bulunduğu bir heyet tarafından okunur ve şiir câlib-i dikkat bulunarak bazı mısralarının altı kırmızı kalemle çizilir, sorgu esnasında Kemaleddin Efendi'ye sorulmak üzere dava dosyasına konur.[24]

---

[23] Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G009_0003, IM_T12_K067_D610-1_G009_0004.

[24] Kemaleddin Efendi'nin tanzîr ettiği Arif Hikmet Bey'in gazeli şudur:

Nişān-ı ʿaşḳa göñül irdi bī-nişān olalı
Büyütdü sānını berhem-zidā-yı şān olalı
Zihī ġarāmet-i sāmān ki oldu vaṣla sebeb
Açıldı ṭāliʿimiz sūdumuz ziyān olalı
Kapandı baḫṣ-i esāṭīr-i evvelīn-i cünūn
Diliñ ḥikāye-i sevdāsı dāsitān olalı
O mihr-i şaʿşaʿa-gîr-i sipihr-i ḥüsn ü bahā
Gözümden oldu ʿavālim nihān ʿayān olalı
Gelir mi ḫāṭıra gül-geşt-i bāġ-ı heşt-behişt
Ġamıñla dāġlarım reşk-i gülistān olalı
Ṣafā-peẕīr-i rehā var mı ḳayd-ı miḥnetden
Bu ḫākdān-ı fenā dār-ı imtiḥān olalı
Fażīlet ehline her dem taḥakküm-i cühelā
Cihānda ḳāʿidedir tā cihān cihān olalı
Tezāyüd eyledi Ḥikmet sözüñde feyż-i kemāl
Cenāb-ı Nācī-i üstāda hem-zebān olalı
Zamāne görmedi böyle yegāne muʿcize-gū
Ḳalem ḥaḳīḳat-i iʿcāza tercümān olalı

Şiir önce *Tercümān-ı Ḥaḳīḳat*'te yayımlanmıştır (no.13 Rebīʿü'l-āḫir 1300/ 21 Şubat 1883, no.1409, s.3). *Divān*'ındaki kayıt için bkz. Hersekli ʿĀrif Ḥikmet, *Dīvān,* nşr. İbnülemīn Maḥmūd Kemāl (İstanbul: Maṭbaʿa-i ʿĀmire, 1334), ss.248-249; Hersekli Arif Hikmet'in bu gazeli de Muallim Naci'nin Mesʿūd Ḫarābātī adıyla aynı gazetede yayımladığı kaydedilen şu gazelinin tanzîridir:

Çalışdı gerçi zebān ḳalbe tercümān olalı
Beyāne sığmadı ʿaşḳıñ belā-yı cān olalı
Benim ḳadar kime sūz-efgen oldu āteş-i ʿaşḳ
Şu āteşīn küre insān için mekān olalı
Terennümātı ḥazīn olmasın mı bülbülümüñ
Ḫazāna döndü bahārım gülüm nihān olalı
Bahāra kim bakıyor āh ey nihāl-i revān
Ġamıñla gözyaşı hem-reng-i erguvān olalı
Ṣadā-yı ʿaşḳ ḫurūş-āver oldu āfāḳa
Ṭabīʿatım heyecān-baḫş-ı ʿāşıḳān olalı

Bkz. Muʿallim Nācī, *Yazmış Bulundum* (İstanbul: Mihrān Maṭbaʿası, 1301), ss.29-30; Naci'nin bu gazeli meşhur olmuş, Hersekli Arif Hikmet'in yanısıra Ali Rûhî, Remzî-i Tebrizî, Aişe Süreyya, Üsküdarlı Nedim, Sıdkî, Aşkî-i Askeri ve Yahya Kemal gibi şairler tarafından da tanzir edilmiştir. Muallim

Kemaleddin Efendi'nin Gazeli Yazmasının Sebepleri

Kemaleddin Efendi'ye bu gazel için ilham veren husus her ne kadar Hersekli Ârif Hikmet'in yukarıya kaydettiğimiz beyti ise de gazeli yazmasının temel sebepleri tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır:

a) Saltanatın ve Hilafetin Kaldırılması: Ankara Hükûmeti 1 Kasım 1922'de saltanatı, 3 Mart 1924'te hilafeti kaldırmıştır. Kemaleddin Efendi önceki sayfalarda değindiğimiz üzere saltanata ve hilafete sadakatle bağlı bir müftüdür. Mahkemece el konulan evrakı arasında bulunan bir yazıda Sivas Kongresi'nin (4-11 Eylül 1919) gizli maksatları olan kötü niyetli kişilerce düzenlendiği, bu kişilerin saltanatın ve hilafetin mukaddes hukukunu çiğneyen, şeriat nazarında da ihanet ve haydutluk sayılacak çirkin bir hareket içerisinde bulundukları belirtilmektedir.[25] Yazıda vurgulanan hususlardan biri de Sultan Vahdeddin'in dünyadaki bütün Müslümanların hak halifesi olduğudur. Kemaleddin Efendi mahkeme huzurunda bu yazıyı kendisinin yazmadığını, başkasına da yazdırmadığını söylemişse de benzer düşünceler içerisinde olduğunu gösteren vesikaların varlığı sebebiyle heyeti ikna edememiştir. Kaldı ki gazelde zaten hilafetin ilgası açık bir şekilde tenkid edilmektedir.

b) Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu'nun Kabul Edilmesi: 3 Mart 1924'te çıkarılan bu kanun icâbı medreselerin kapısına kilit vurulmuş, binaları, akarları ve arsaları Muhâsebe-i Husûsiyye'ye (İl Özel İdaresi) devredilmiştir. Sultan Abdülaziz dönemi sadrazamlarından Arapgirli Yusuf Kamil Paşa'nın (ö.1876) inşa ettirip Kemaleddin Efendi'nin babası Abdülhamid Hamdi Efendi'yi müderris olarak atadığı Harput Kamil Paşa Medresesi Abdülhamid Hamdi'nin vefatından sonra Kemaleddin Efendi'nin idaresine geçmiştir. Kemaleddin Efendi yaklaşık otuz beş yıl hem oranın müderrisliğini yapmış hem de akarlarıyla ilgilenmiştir. Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu'nu müteakip çocuklarına yazdığı mektuplarında medresesinin kapatılıp binaya ve gelirlere el konulmasına canının çok sıkıldığı, Ankara'daki mebuslar ve üst rüt-

---

Naci *Muʿallim* adlı eserine bu nazirelerin bir kısmını almıştır. Bkz. *Muʿallim* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Maṭbaʿası, 1303); Arif Hikmet Bey'in naziresi için bkz. *Muʿallim*, ss.143-144; Ali Rûhî'nin naziresi için bkz. *Muʿallim*, s.11; Remzî-i Tebrizî'ninki için bkz. *Muʿallim*, ss.25-26; Aişe Süreyya'nınki için bkz. *Muʿallim*, s.62; Üsküdarlı Nedim'inki için bkz. *Muʿallim*, ss.83-84; Sıdkî'ninki için bkz. *Muʿallim*, ss.154, 220; Aşkî-i Askeri'ininki için bkz., *Muʿallim*, s.164; Yahya Kemal'in naziresi için bkz. *Eski Şiirin Rüzgâriyle* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1962), ss.37-38.

[25] Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G008_0001.

beli bazı memurlarla görüşmesi için oğlu Ömer Naîmî'yi devreye soktuğu, çareler aradığı görülmektedir.[26]

c) Ömer Naîmî'nin Medreseli Olduğu İçin Lise Öğretmenliğine Asaleten Atanmaması: Kemaleddin Efendi, Ömer Naîmî'nin tahsiliyle bizzat ilgilenmiş, onu kendi medreselerinde yetiştirmiş ve ona icazet vermiştir. Ömer Naîmî bu icâzetle İmam-Hatib Mektebi'nde hocalık yapmaya başlamışsa da aslında kısa bir süre vekaleten öğretmenlik yaptığı Harput'taki liseye atanmayı arzulamıştır. Devrin maarif yetkilileri ise lise öğretmenlerinin yüksek okul mezunu olmaları gerektiğini, medrese icazetinin geçersiz olduğunu ilan ettiklerinden Ömer Naîmî'nin buraya tayinini çıkarmamışlardır. Bu duruma hem Kemaleddin Efendi hem de Ömer Naîmî Efendi çok içerlemişlerdir. Yukarıdaki mektupta da görüldüğü üzere Kemaleddin Efendi icazet mevzuunun bahane edildiğini, esas meselenin *sarık* olduğunu söylemekte ve maarifçilere "Gözleri çıksın, gözlerine batıyor!" demektedir.

d) Hükûmetin İcraat Ve Faaliyetlerinin Halkta Endişe Yaratması: Yapılan inkılaplar ve şehirlere gönderilen valilerin icraatları ulema ile birlikte dindar ahaliyi de derin kaygılara sevk etmiştir. Hükûmet yetkililerince önce saltanatla hilafetin ayrı şeyler olduğu belirtilmiş ve saltanat kaldırılmış, sonra hilafet ilga edilmiş, aynı gün medreseler kapatılmıştır. Sonra da iş başvurularında icazetliler gözardı edilerek diplomalılar öne çıkarılmaya başlanmıştır. Medreselerin kapatılmasıyla işsiz kalan müderrislerin huzuru kaçmış, vaziyet onları artık dinî eğitimin eskisi gibi verilemeyeceği fikrine sevk etmiştir. Henüz kılık kıyafetle ilgili bir inkılap yoksa da resmî yetkililerin sarığa ve sarıklılara hoş gözle bakmadıklarına şahit olunmaktadır. Devletin dini o gün için İslam olmakla birlikte halk arasında hükûmetin yakın zamanda devleti dinden tamamen ayıracağı şayiası yayılmıştır. 1923 mebus seçimlerinde ilk dönem Meclis'te bulunan ulemanın önemli bir kısmının aday gösterilmemesi zihinlerdeki istifhamı arttırmıştır. İnsanlarda ne yapacağını, nasıl tavır takınacağını bilememe durumu belirgin hale gelmiştir. Mesela Kemaleddin Efendi'nin Harput'un önde gelen alimlerinden ağabeyi vaiz Mehmed Said Efendi bile samimiyetle inanmadığı halde Cumhuriyet Halk Fırkası'na üye olmuş ve seçimlerde Halk Fırkası'nın sorunsuz bir şekilde kazanması için canla başla çalışıyor gibi görünmüştür.[27] Gerek Kema-

---

[26] Mesela bkz. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-2_G040_0002, IM_T12_K067_D610-2_G040_0003, IM_T12_K067_D610-2_G040_0004.

[27] Kemaleddin Efendi oğlu Abdülhamid'e gönderdiği 28 Aralık 1924 tarihli mektubunda "Hele amcan, ʿādetā başkalaşmış, bir yandan vālīye bir yandan da mensūb olduğu velev saḫte olsun Ḥalḳ Fırḳası'na iʿtimād etmektedir" cümlesiyle bu durumu açıklamaktadır (bkz. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G015_0003, IM_T12_K067_D610-1_G015_0004).

leddin Efendi'de gerek dindar Harputlularda dinin elden gitmekte olduğu endişesi hakimdir. Zira her gün bir çeşit inkılapla memleketi dönüştürenlerin işi nereye kadar vardıracakları artık kestirilebilmektedir. Onun mevzubahis gazelinin de kayıtlı bulunduğu mektubundaki "Aḥvāl maʿlūm ya! Şimdi cühelā ve belki dînsiz adamların devridir" cümleleri işte bu endişenin tezahürüdür.

Öte yandan şehrin müftüsü ve geçmişi dört asra dayanan bir ulema silsilesinin varisi olması hasebiyle Kemaleddin Efendi'nin üzerinde, kendisine saygı duyan mahallî ulema ile ahalinin olan biten karşısındaki tutumunu ve sözlerini merak etmesinin meydana getirdiği psikolojik baskı mevcuttur. Nitekim mahkemece el konulan evrak arasında bulunan bir mektupta ulemadan İsmail Hatîb Efendi'nin [Erzen] (ö.1968) Kemaleddin Efendi'yi Milaslı İsmail Hakkı Bey'in (ö.1952) Arap harflerinin birbirlerine bitiştirilmeden yazılmasının okuma ve yazmayı daha kolaylaştıracağını savunduğu ve bunun örneklerini kaydettiği *el-Ḫaṭṭu'l-Cedīd* adlı risalesini (İstanbul: Hürriyet Matbaası, 1330) "dīn ü īmān nāmına" protesto etmeye çağırdığı, Kemaleddin Efendi'nin buna yanaşmaması üzerine de onu korkaklıkla itham edip oldukça sert bir üslupla uyardığı dikkat çekmektedir.[28] Bu örnek, insanların netameli mevzularda yörenin şöhretli alimi olarak kendisinin kanaat, mütalaa ve tavsiyelerini beklediklerini, hatta onu görüş bildirmeye zorladıklarını göstermektedir.

Kemaleddin Efendi ayrıca taşranın kıt imkânlarına rağmen abone olmak ve yazı göndermek suretiyle bazılarını yakından takip ettiği *Ṣervet-i Fünūn, Beyānü'l-Ḥaḳ, Ḫazīne-i Fünūn, Mecmūʿa-i Edebiyye, Maḥfil, Cerīde-i Ṣūfiyye, Ṣırāṭ-ı Müstaḳīm, Sebīlürreşād, Tevḥīd-i Efkār* gibi devrin önde gelen dinî, fikrî, edebî mecmualarında 19. asrın sonlarından itibaren dine taalluk eden birçok meselenin tartışıldığını görmüş; zamandan, ahvalden, şartlardan, şahıs ve kurumlardan, değişen hayat tarzından şikayet eden müelliflerin yığın yığın yazılarını okumuştur. Cumhuriyet'in ilk hükûmetlerini inkılapları yapmaya iten saiklerden birinin söz konusu meseleler etrafında dönen tartışmalar olduğunu da bilmektedir. Bu icraatların kâh ikna kâh kanun zoruyla ama mütedeyyinleri ürkütecek tarzda uygulanması ruhunu daraltmış, kendisini ümitsizliğe sürüklemiş, o da bu halin bariz bir ifadesi olarak - devrinin bazı münevverlerini takliden- üzerinde durduğumuz gazeli yazma cesaretini göstermiştir.

[28] Bkz. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-2_G029_0001-0002.

e) Mehmed Seyyid Bey'in Hilafetle Alakalı Meclis Konuşması: Cumhuriyet Dönemi'nin ilk Adliye Vekili olan, 1924-1925'te de Dârülfünûn (İstanbul) İlahiyat Fakültesi Emînliği (Dekanlığı) yapan ve tarih-i fıkıh dersine giren Mehmed Seyyid Bey (ö.1925) halifeliğin kaldırıldığı 3 Mart 1924'te TBMM'de bu konuyla ilgili uzun bir konuşma yapmıştır.[29] Halifeliğin dinî değil dünyevi/siyasi bir mesele olduğunu ve kaldırılması gerektiğini tafsilatlı bir şekilde anlattığı konuşmasının bir yerinde sözü cuma namazının şartlarına getirmiş ve "iẕn-i imām değil, iẕn-i ʿām esāsdır" görüşünü savunmuştur. Konu, Seyyid Bey kürsüde konuşurken Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi Bey'in (ö.1928) araya girip I. dönem Karahisâr-ı Sâhib (Afyonkarahisar) mebusu İsmail Şükrü Efendi'nin [Çelikalay] (ö.1950) *Ḫilāfet-i İslāmiyye ve Büyük Millet Meclisi* adlı risalesine (Ankara: Ali Şükrü Matbaası, 1339) telmihen sorduğu "Bir müşkilim var Ḫocaefendi Ḥażretleri! Bir insān cumʿa namāzı kılmak içün başkasınıñ iẕnini almağa mecbūriyet var mıdır?" şeklindeki sorusu sebebiyle açılmıştır. Seyyid Bey soruyu çeşitli örnekler üzerinden cevaplamıştır. Seyyid Bey'in doğrudan "iẕn-i ʿām" ile ilgili sözleri şu şekildedir:

> İẕn-i imām mes'elesine gelince: Efendiler! Bu da yañlışdır. İẕn-i imām taʿbīrindeki imām lafẓı elifle imām değil, ʿayn ile ʿāmdır. Yaʿnī terkīb-i iżāfī ile iẕn-i imām değil, terkīb-i tavṣīfī ile iẕn-i ʿām demek lāzımdır. İşte doğrusı budur. Yaʿnī cumʿa namāzı ṣaḥīḥ olmak içün iẕn-i ʿām şarṭdır. Bu iẕn-i ʿāmdan maḳṣad da cāmīʿ veya ḳalʿa kapıları herkese açık bu-

[29] Mehmed Seyyid Bey, 1873'te İzmir'de doğmuş, Meclis-i Mebusân'da üç dönem İzmir'i temsil etmiş, Mondros Mütarekesi'nden sonra Malta'ya sürgün edilenler arasında yer almış, Ekim 1921'de İstanbul'a dönmüştür. Millî Mücâdele döneminde Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket etmiş, TBMM'ye II. dönem İzmir mebusu olarak seçilmiş ve yukarıda bahsedildiği üzere Adliye Vekili olmuştur. Ona esas şöhreti getiren husus Mecliste halifelikle ilgili yaptığı konuşmadır. Bu konuşma hem devrin bazı uleması hem de yakın zamanda birçok ilim adamı tarafından tartışılmıştır. Seyyid Bey'in hayatı, eserleri ve görüşleri ile ilgili daha teferruatlı bilgiler için bkz. Sami Erdem, "Seyyid Bey'in İslâm Hukuku Sahasındaki Çalışmalarının Değeri" (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1993), s.7 vd.; Sami Erdem, "Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Teorik Tartışmalar ve Adliye Vekili Seyyid Bey'in Katkısı" (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1995), s.10 vd.; Sami Erdem, "Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Hilafet Teorisine Alternatif Yaklaşımlar: Seyyid Bey Örneği (1922-1924)," *Dîvân: İlmî Araştırmalar* 2 (1996), ss.119-146; Sami Erdem, "Seyyid Bey," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* c.37, ss.54-56. Söz konusu konuşma etrafındaki tartışmalar ve değerlendirmelerin bir kısmı için bkz. İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi: Metinler, Kişiler* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2011), c.1, ss.231-282; Hüseyin Arslan, "Hilâfet Tartışması: Seyyid Bey ve Şeyhülislâm Mustafa Sabri Örneği," *Dinî Araştırmalar* 37 (2010), ss.45-62; Osman Eskicioğlu, "Seyyid Bey'in Hilafet Anlayışı Üzerine Bazı Düşünceler," Osman Karadeniz, A. Bülent Baloğlu ve A. Bülent Ünal (ed.), *Türk Hukuk ve Siyaset Adamı Seyyit Bey Sempozyumu* (İzmir: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999) içinde, ss.67-74; Yusuf Eşit, "Seyyid Bey'in Hilafete Dair Görüşlerinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi," *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Asos Congress Bildiri Kitabı* (Elazığ: Asos Yayınları, 2016), ss.1286-1296.

> lunması, herkesiñ o cāmiʿ veya ḳalʿa derūnunda cumʿa namāzını kılmağa meʾẕūn bulunmasıdır. Çünki cumʿa ve bayram namāzları şeʿāʾir-i İslāmiyye'dendir. Onlarıñ ʿalenen iẓhārı lāzımedendir. İşte cumʿa ve bayram namāzlarınıñ ṣıḥḥatinde iẕn-i ʿāmın şarṭ olması bu ḥikmete müsteniddir. Bināʾenʿaleyh bir ḫalīfe, bir pādişāh, bir vālī veya bir kumandan yalıñız kendi maʿiyyetiyle cumʿa namāzını kılmak isteyüp de cāmiʿ veyāḫūd ḳalʿa kapılarını kapatdırarak ḫalḳı duḫūlden menʿ eylese o namāz ṣaḥīḥ olmaz. İşte bu mesʾeleyi de bu ṣūretle taṣḥīḥ etmek lāzımdır. Teʾessüf olunur ki ʿālim geçinen birçok ẕevāt bu mesʾeleleri pek basīṭ oldukları ḥālde yine yañlış bellemişlerdir. Bu mesʾeleler kütüb-i fıḳhiyyeniñ cümlesinde bu ṣūretle muḥarrer olduğu ḥālde bilmem nasıl olmuş da bunlar pek yañlış, pek açık ḫaṭā olarak bellenilmişdir. Buña bir türlü ʿaḳlım ermedi. Ben kütüb-i fıḳhiyye içinde şu söylediklerimiñ ʿaksini iddiʿā eden bir kitāb, bir ʿibāre görmedim.

Konuşma metni TBMM tarafından *Türkiye Büyük Millet Meclisi'niñ 3 Mart 1340 Tārīḫinde Münʿaḳid İkinci İctimāʿı'nda Ḫilāfetiñ Māhiyet-i Şerʿiyyesi Ḥaḳḳında ʿAdliye Vekīli Seyyid Bey Ṭarafından Īrād Olunan Nuṭḳ* adıyla 1340'ta 63 sayfalık bir risale şeklinde yayımlanmıştır.[30]

Kemaleddin Efendi gözaltında ve mahkeme huzurundaki ifadelerinde mevzubahis şiiri yazmasının sebeplerinden biri olarak Seyyid Bey'in Meclis kürsüsünde yaptığı bu konuşmayı göstermiş, konuşmanın cuma namazıyla ilgili kısmını vurgulayarak "Meclis'de bunuñ böyle olmadığını birçokları bildiği ḥālde iʿtirāż olmadığından"[31] şeklindeki ifadesiyle bundan kırgınlık duyduğunu, bu kırgınlıkla da şiiri kaleme aldığını söylemiştir.

f) Mehmed Seyyid Bey'in *Sebīlürreşād*'da Yayımlanan Ders Notları: Mehmed Seyyid Bey'in hilafetle ilgili yaptığı konuşmadan üç buçuk ay sonra 19 Haziran 1924 tarihli *Sebīlürreşād* gazetesinde Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'ndeki derslerinde dile getirdiği bazı düşünceler haber şeklinde yer almıştır. Dergi idarecileri Seyyid Bey'in bu tarz şeyler söyleyeceğine ihtimal vermediklerini belirterek, kendilerine gönderilen ders notlarını üç maddede özetleyip neşretmişlerdir. Başlığı "Teʾyīde Muḥtāc Rivāyetler" olarak belirlenen yazı, gazete yetkililerinin şu notuyla başlamaktadır:

> İlāhiyāt Fakültesiniñ hem reʾīsi hem de tārīḫ-i fıḳh müderrisi Seyyid Bey'in eṣnā-yı dersde ṭalebe-i ʿulūma telḳīn etmiş olduğu rivāyet ḥālin-

[30] Yukarıdaki kısım için bkz. Meḥmed Seyyid Bey, *...Ḫilāfetiñ Māhiyet-i Şerʿiyyesi...* (Ankara: TBMM Yayınları, 1340), s.50; konunun anlatıldığı kısmın tamamı için bkz. ss.47-50.
[31] Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G001_0004.

de deverān eden bir ḳısım sözlerini -söylemeyeceğine delīl maḳāmında- ber-vech-i ātī naḳl ediyoruz.

Bu notlarda en dikkat çeken kısım, Seyyid Bey'in Osmanlı uleması arasında müctehid bulunmadığını, Molla Hüsrev, İbn Kemâl vs. zevatın tamamının mukallid olduğunu, bunların kudemanın sözlerini düşünmeden, tahlil etmeden, tartışmadan kabul ettiklerini söylediği paragraftır. Notlar bittikten sonra gazete yetkilileri bununla ilgili yine bir paragraflık değerlendirme yazısı yazmışlardır. *Sebīlürreşād* imzalı yazıda yetkililer bu fikirleri Seyyid Bey'in söylediğine ihtimal vermediklerini tekrarlamışlar, mutlaka bir yanlışlık olduğunu vurgulayarak esasen Seyyid Bey'den bir tashih yazısı beklediklerini ima etmişlerdir. *Sebīlürreşād* her ne kadar bu notlardaki fikirleri Seyyid Bey'e yakıştıramasa da Seyyid Bey söz konusu yazıdan 10 sene önce (1330/1914) Meclis-i Mebusân'da İzmir'i temsilen bulunuyorken hemen hemen aynı konuları *İslām Mecmūʿası*'nda "İctihād ve Ṭaḳlīd" başlığı altında yayımladığı için yıllar sonra derslerde anlattıkları nevzuhûr fikirleri değildir.[32]

Kemaleddin Efendi sorgusunda ve savunmasında okuduğu bu yazının da kendisini üzdüğünü söylemiş, Seyyid Bey'in cehlini ortaya dökmek gayesiyle bir kaç defa kalemi eline aldıysa da "zamānıñ nezāketi" ve şartların bu tarz şeyler yazmaya elverişli olmaması sebebiyle korktuğunu, cevap vermekten vazgeçtiğini, bu teessür saikiyle de gazeli yazdığını ifade etmiştir.

g) Konya'da bir Camide Hafızlık Yapan Öğrencilerin Baskına Uğraması: Hilafetin ilgası ve Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu'nu takip eden günlerde, *Sebīlürreşād* gazetesinin 5 Haziran 1924 tarihli sayısında *Tevḥīd-i Efkār* gazetesinin birkaç gün önce yayımladığı bir habere yer verilmiştir. Haber *Cāmiʿde Ḥıfẓ-ı Ḳurʾān Mücrimleri* başlığı taşımaktadır. Buna göre, Konya'da hafız yetiştiren Dârül-Huffâz Mektebi kanunen kapatılınca talebeler bir camide hafızlıklarına devam etmişlerdir. Ancak ihbar üzerine camiye baskın yapılmış ve çocuklar "suçüstü" yakalanmışlardır. *Sebīlürreşād*, devrin Maârif Vekili Hüseyin Vâsıf Bey'e [Çınar] (ö.1935) bu baskını yapanlar hakkında işlem yapılıp yapılmayacağını sormaktadır. Gazetede yer alan haberin tam metni şu şekildedir:

---

[32] *Sebīlürreşād*'daki yazı için bkz. "Te'yīde Muḥtāc Rivāyetler," *Sebīlürreşād* 24:605 (19 Haziran 1340), ss.108-109; "İctihād ve Ṭaḳlīd" başlıklı tefrikalar için bkz. *İslām* 1:4 (13 Mart 1330), ss.105-107; 1:5 (27 Mart 1330), ss.133-138; 1:7 (24 Nisan 1330), ss.194-197.

Tevḥīd-i Efkār refīḳimizde okunmuşdur:

> Konya'dan mevṣūḳu'l-kelim muḥterem bir ẕāt maṭbaʿamıza yazıyor: Muḳaddemen ḥāfıẓ yetişdirmek üzere Konya'da teʾsīs edilmiş olan Dārü'l-Ḥuffāẓ, Maʿārif Vekāleti'niñ emriyle sedd edilmiş, bunuñ üzerine ḥāfıẓlar cāmiʿ-i şerīfde ḥıfẓ-ı Ḳurʾān dersine başlamışlardı. Bunu ḫaber alan maʿārif müfettişi ders esnāsında cāmiʿe giderek ḥāfıẓlarıñ ḥaḳīḳaten ḥıfẓ-ı Ḳurʾān dersine devām etmekde olduklarını görmüş ve bunuñ üzerine ḥāfıẓları cürm-i meşhūd ḥālinde yakaladığını mübeyyin bir rapor ḳaleme alıp mā-fevḳine taḳdīm etmişdir.
>
> Ḥıfẓa çalışanları cürm-i meşhūd ḥālinde yakalayan -sābıḳan polis müfettişi olması muḥtemel- maʿārif müfettişi bu ġayretine mükāfāten bir derece terfīʿ edilmedi mi ʿacebā?
>
> Laik bir ḥükūmet teʾsīs etdiğimizi iddiʿā eylediğimize ve laikliğiñ ise kimseniñ vicdānına, dīn ü imānına karışmamak demek olduğunu söylediğimize naẓaran, Konya'daki maʿārif müfettişiniñ cāmiʿde ḥıfẓ-ı Ḳurʾān'a çalışanları ne ḥaḳla yakaladığını ve ne ṣalāḥiyetle ṭalebeniñ cürm-i meşhūd ḥālinde ḥıfẓ-ı Ḳurʾān eylediklerini mübeyyin rapor ḳaleme alarak mā-fevḳine taḳdīm eylediğini sormağa ḥaḳḳımız yok mu?
>
> Baʿżı āṣār-ı vaṭan-perverāneyi okuyanlara karşı devr-i istibdādda böyle cürm-i meşhūd ḥālinde yine jurnaller verilir ve o jurnallere Sulṭān Ḥamīd ṭarafından iḥsānlarla muḳābele edilirdi. O eski jurnalcilik uṣūlünü añdıran bu ḥādiṣe karşısında laik Maʿārif Vekīli'niñ ne yaptığını, maʿārif müdīrini tecziye edip etmediğini sormağa ḥaḳḳımız yok mu?[33]

Kemaleddin Efendi sorguya çekildiğinde *Sebīlürreşād*'da okuduğu bu haberin de üzüntüsünü arttırdığını ve kendisini söz konusu şiiri yazmaya sevkettiğini söylemiştir.

Kemaleddin Efendi'nin Yazdığı Gazelle İlgili Sorgusu ve Mahkemedeki İfadeleri

Şark İstiklal Mahkemesi savcısı Ahmed Süreyya Bey, Kemaleddin Efendi'yi 12 Ağustos 1926 Perşembe günü sorgulamıştır. 19 sayfalık sorgu metninin gazelle ilgili kısmı şöyledir:

> Evrāḳ meyānında mevcūd 11 Kānūn-ı Evvel [1340 /11 Aralık 1924] tārīḫli mektūbundaki şiʿir aḳsāmı kendisine okundukda bunuñ ne için ve ne ḥiss ü ḳanāʿatle yazıldığı suʾāl olundu.

[33] Bkz. "Cāmiʿde Ḥıfẓ-ı Ḳurʾān Mücrimleri," *Sebīlürreşād* 24:603 (5 Haziran 1340), s.80.

[Kemaleddin Efendi:] - Bunlar ḥücre-i iştiġālimde yazılmış. Ne propaganda āleti yapılmış ve ne de iʿlān edilmişdir. Bunuñ da iki sebebi vardır:

1) Merḥūm Dārü'l-Fünūn emīni Seyyid Bey Meclis-i Millī'de ḫilāfet baḥs̱i olurken cumʿa namāzınıñ bir şarṭını bedāhete karşı inkār edip bütün ʿulemāyı ve aʿżā-yı kirāmı techīl ü iġfāl etmiş ve muʾaḫḫaren daḫi *Sebīlürreşād* gazetesiniñ bir nüsḫasında 'Ḫocalar hadīs̱-i şerīf bilmezler!' demişdi. Ḥasbe'l-meslek, ḫilāf-ı ḥaḳīḳat olan bu acı sözden pek çok müteʾess̱ir olmuş ve muḳābelede bulunup da cehlini meydāna koymak içün birkaç defʿa ḳalemi ele alarak ḥażırlanmış, faḳaṭ zamānıñ nezāketi ile kiyāset ve siyāset bu mis̱illü şeyʾe müsāʿid olmadığından muḳābeleden vazgeçip teess̱ürātımı taʿdīl içün böyle bir şey yazmış ve kimseye de okumamışdım.

2) Yine *Sebīlürreşād* gazetesiniñ muʿayyen bir nüsḫasında "Konya maʿārif müdīri fülān cāmiʿde ḫocalar Ḳurʾān okurken polis vāsıṭasiyle cürm-i meşhūd ḥālinde yakalatdı." diye bir söz vardı. Biʾt-tabʿ bu da teess̱ürātımı tezyīd etmişdi. Maʿa-hāẕā bunda daḫi yine bir ḫikmet-i ḥükūmet olduğu ilāve edilerek vuḳūʿa gelen şu müʾessif ḥāliñ sebebini daḫi bizim gibi ẓāhir-bīnler degil, belki ʿārifler bilir diye bir ḥüsn-i teʾvīle rabṭ edilmiş.

- İfāde-i meʾḫūẕe ve mażbūṭañız doğru ve güzel yazılmış ise ḳırāʾat etdikden soñra her ṣaḥīfesini imżā ediñiz.

- Okudum, doğrudur, imżā ederim. 12 Ağustos 1926.[34]

Kemaleddin Efendi ve çocukları 4 Eylül 1926 Cumartesi günü mahkemeye çıkarılırlar. Kemaleddin Efendi'ye hazırlanan dava dosyası üzerinden sorular sorulur. Sıra söz konusu şiire gelince, heyetten biri şiiri okur, bunun kendisine ait olup olmadığını sorar. Kemaleddin Efendi kendisine ait olduğunu beyan eder. Bunun üzerine savunmada Kuvâ-yı Milliye lehine söyledikleriyle bu şiirin çelişki oluşturduğunu ona hatırlatırlar. Kemaleddin Efendi bu şiir meselesinden önce Kuvâ-yı Milliye için mevlid okuttuğunu, bu hareket lehine dualar ettiğini ve fetvalar verdiğini, bunları çeşitli yazılarla da ilgili yerlere bildirdiğini belirtir. Mahkemenin sorusuna cevaben yukarıda ayrıntılı bir şekilde bilgi verdiğimiz Seyyid Bey konusunu anlatır. Kendisine yine bu şiirinden hareketle hilafete ve inkılaplara nasıl baktığı sorulur. O da hilafetin "lafẓ-ı bī-maʿnā" olduğunu, buna dair konuşmalar da yaptığını

[34] Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G005_0018, IM_T12_K067_D610-1_G005_0019.

söyler. Sözü yine Seyyid Bey konusuna getirerek onun Cuma'nın şartlarını inkar edip çarpıtmasının kendisini üzdüğünü, yoksa Cumhuriyet'in İslami esaslara en uygun yönetim biçimi olduğunu ifade eder. Bunun üzerine kendisine "pādişāhlarıñ şerʿan maʿnāsız olarak taşıdıkları ḫilāfet ʿünvān ve ṣıfatınıñ refʿ edilmesinden neden müteʾeṩṩir olduğu" sorusu yöneltilir. Kemaleddin Efendi bundan müteessir olmadığını, yalnızca Cuma meselesine takıldığını tekrarlar. Şiiri herhangi bir yerde yayımlamadığını, kimseye okumadığını, sadece aile mektubuna yazdığını vurgular. Mahkeme heyeti tarafından bu defa Kemaleddin Efendi'ye "ḫilāfet medlūl-ı esāsınıñ laġvına ḳāniʿ olduğu ḥālde manẓūmesinde ḫilāfetiñ ilġāsından neden müteʾeṩṩir olduğu ve şerīʿatıñ ilġāsını ne ḥaḳla iddiʿā etdigi" itirazında bulunulur; ona "şerīʿat ilġā edilse idi medār-ı maʿīşeti olan müftīligi nasıl muḥāfaẓa edebilecegi" sorulur; sonra da çocuklarının fikrini zehirlerken toplumdan ve yediği ekmekten nasıl utanmadığı yüzüne vurularak azarlanır. Kemaleddin Efendi bu sözleri karşılıksız bırakır. Sorgulama ve savunma böylece tamamlanır.

Bu kısmın resmî zabıtlardaki okunuşu şöyledir:

> ... 11 Kānūn-ı Evvel 340 [11 Aralık 1924] tārīḫli mektūbdaki manẓūme kendisi ṭarafından yazıldığını söylemesi üzerine biraz evvelki teʾmīnātıyla nasıl teʾlīf edeceği suʾāl olundukda Dārü'l-Fünūn emīni Seyyid Bey'in Meclis-i Millī'de ḫilāfet mevżūʿ-ı baḥṩ iken 'Cumʿa şarṭında iẕn-i ʿām yokdur, iẕn-i imām vardır' dediğini,[35] bunu ʿaksi cāhil ḫocalarıñ sū-i niyetine isnād etdiğini ve Meclis'de bunuñ böyle olmadığını birçokları bildiği ḥālde iʿtirāż olmadığından şaḫṣī bir iġbirār taḥt-ı teʾṩīrinde yazdığını, taʿmīm etmediğini, yalñız ʿāʾile mektūbu olan bu mektūba derc ile iktifā etdiğini, ḥattā Meclis Riyāseti'ne ve Seyyid Bey'e de açık yazmakda bir maḥẕūr görmediği ḥālde korkduğundan ṣarf-ı naẓar etdiğini söylemekle, ḫilāfetiñ aḥkām-ı ḳānūniyye-i ḥāżıra ile nasıl telaḳḳī edildiği suʾāl olundukda, ḫilāfetiñ lafẓ-ı bī-maʿnā olduğuna dāʾir ḫiṭābeler de yapdığını, bu mesʾelede Seyyid Bey'in Cumʿa'nıñ şarṭınıñ altı olduğunu inkār etmesine müteʾeṩṩir olduğunu ve Cumhūriyet şekl-i ḥükūmeti esāsāt-ı İslāmiyye'ye çok muvāfıḳ olduğunu beyān eylemesi üzerine pādişāhlarıñ şerʿan maʿnāsız olarak taşıdıkları ḫilāfet ʿünvān ve ṣıfatınıñ refʿ edilmesinden neden müteʾeṩṩir olduğu suʾāl olundukda, bundan müteʾeṩṩir olmadığını, yalñız Cumʿa mesʾelesine müteʾeṩṩir olduğunu ve ḫilāfet medlūl-ı esāsınıñ laġvına ḳāniʿ olduğu ḥālde

[35] Zabıtta görüldüğü üzere "iẕn-i ʿām yokdur, iẕn-i imām vardır" cümlesi yazılmışsa da kanaatimizce zabıt yanlış tutulmuştur. Zira etraflıca ele aldığımız üzere Seyyid Bey bahsi geçen konuşmasında "iẕn-i imām degil, iẕn-i ʿām esāsdır" görüşünü savunmuştur.

manẓūmesinde ḫilāfetiñ ilġāsından neden müteʾeṩṩir olduğu ve şerīʿatıñ ilġāsını ne ḥaḳla iddiʿā etdigi suʾāl olundukda ve şerīʿat ilġā edilse idi medār-ı maʿīşeti olan müftīliği nasıl muḥāfaẓa edebileceği ve nasıl cemʿiyetden ve yediği ekmekden utanmayarak çocuklarınıñ fikrini tesmīm etdiği ḥaḳḳında īrād edilen suʾāle karşı sükūt ile muḳābelede bulundu.[36]

Savunma tamamlanır, müzakereler yapılır ve mahkeme davayı sonuçlandırır. Buna göre, "Ḫānelerinde ḫilāfet ve şerīʿatin ilġāsı ve [şapka] iksāsı gibi teceddüd ʿaleyhine eşʿār ve mekātīb ve sāʾire ẓuhūr etmekle maẓnūn ve mevḳūf Elʿazīz merkez müftīsi Kemāleddīn Efendi ve maḫdūmları"ndan Ömer Naîmî'nin örfi idarenin devamı müddetince "idāre-i ʿörfiyye mıntıḳası dāḫilinde ikāmetleri" uygun bulunmaz;[37] Kemaleddin Efendi El'aziz'e at sırtında 15-16 gün mesafede bulunan Samsun'a sürülür, Ömer Naîmî ise Ankara Hukuk Mektebi'ndeki eğitimi aksamasın diye Ankara'da ikametle cezalandırılır, Abdülhamid beraat eder. El'aziz'de o hafta göreve başlayan vali Cemal Bey'in [Bardakçı] (ö.1981) ilk işi Kemaleddin Efendi'yi müftülükten azletmek olur. Kemaleddin Efendi bir buçuk yıllık sürgünden sonra El'aziz'e döner, ama resmî vazife alamaz. Yüksek mertebeli memur olmasına ve emekliliği için esas alınan hizmet süresi 32 seneye yaklaşmasına rağmen herhangi bir sebep belirtilmeksizin düşük kademe ile emekli edilir. Çok geçmeden mesane kanserine yakalanır ve 2 Şubat 1936'da El'aziz'de vefat eder.[38]

Gazelin Açıklaması

Kemaleddin Efendi naziresini tabii olarak Hersekli Arif Hikmet ve Muallim Naci'nin gazelleriyle aynı vezinde yazmıştır. Şiirin vezni *mefāʿīlün feʿilātün mefāʿīlün feʿilün (faʿlün)*'dür. Kemaleddin Efendi'nin mecmuasında bu şiir onun dest-i hattıyla "ʿĀrif Ḥikmet Bey'iñ Ġazeline Zamānımızdaki Aḥvāle Muvāfıḳ Bir Ṣūretde Yazdığım Bir Naẓīredir" başlığıyla yer almaktadır.[39] Mecmua ile mektup arasında nüsha farkı bulunmamaktadır.

1. *Ḳalem veḳāyiʿ-i devrāna tercümān olalı*
Ṣaḥāʾif üstüne āverde-i beyān olalı
2. *Buña mümāṩil olan ḥādiṩātı sanmam ki*
Geçirmiş ola sicille cihān cihān olalı

[36] Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G001_0004.
[37] Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no. IM_T12_K067_D610-1_G001_0006.
[38] Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi," ss.73-75.
[39] *Mecmūʿa,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, no.38182, vr. no. yok.

[*Kalem dünya hadiselerine tercüman olup yaşananları sayfalara kaydettiği günden beri buna benzer vak'aları deftere geçirdiğini sanmıyorum.*]

Birbirine bağlı bu iki beyit Kemaleddin Efendi'nin yukarıda sıraladığımız hadiseler karşısındaki hayretini ifade etmektedir. Bazı rivayetlere göre ilk yaratılan nesnelerden biri kalemdir. Hz. Peygamber'in "أَوَّلُ ما خَلَقَ اللهُ نُوري" (Allah önce benim nurumu yaratmıştır) ve "أَوَّلُ ما خَلَقَ اللهُ العَقْل" (Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır)[40] şeklindeki hadislerinin yanısıra kaynaklarda "أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللهُ القَلَم" (Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir) hadisi de bulunmaktadır.[41] Allah Teala yaratmayı murad ettiği ne varsa yarattıktan sonra kalemi olacaklara şahit tutmuş ve ona yazmasını emretmiştir. Kalem "Ne yazayım?" deyince de Allah, "Olanları ve olacakları!" buyurmuştur.[42] Bu sebeple kalem dünya yaratıldığından beri olan her şeyi yazmış ve yazmaktadır. Kemaleddin Efendi'ye göre büyük küçük, gizli aşikar ne varsa hepsine tanıklık eden kalem bu devirde yaşananların benzeri hadiselere denk gelmemiştir.

3. *Evet tebeddül ederdi ḥükūmet-i İslām*
Ṭaraf ṭaraf ḫulefā sevreti ʿayān olalı
4. *Faḳaṭ ḫilāfeti hem de şerīʿati ilġā*
Eden de var mıydı ḥükkām ḥükümrān olalı

[*Halifelerin şiddeti ve kahredici gücü her yönden aşikar olsaydı evet, İslam hükûmeti değişebilirdi. Fakat hâkimlerin hüküm sürdükleri zamandan bugüne kadar kim hilafeti hatta şeriati kaldırmaya cüret edebildi?*]

Kemaleddin Efendi meşruti bir hükümranlık taraftarıdır. Oğlu Abdülhamid'e gönderdiği 28 Aralık 1924 tarihli mektubunda Cumhuriyet'i idare eden Halk Fırkası hükûmetinin icraatını tenkit ederken "Artık ḳānūn ve ʿadālet hani? Yaşasın Meşrūṭiyet!" demektedir.[43] Binaenaleyh, halifenin gölgesindeki idareciler memleketi adaletle yönetemiyorlarsa, zulüm ve şiddet her tarafta yaygın hâle gelmişse hâkimler heyetinin belli bir kontrol

---

[40] El-ʿAclūnī, *Keşfu'l-Ḫafā'*, tah. Aḥmed Ḳalāş (Beyrut: Dāru İḥyā'i't-Turāṯi'l-İslāmī, 1351), c.1, s.263 (no.822); eẕ-Ẕehebī, *Siyeru Aʿlāmi'n-Nubelā'*, tah. Şuʿayb el-Arnā'ūṭ (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risāle, 1982), c.10, ss.669-670.

[41] Et-Tirmiẕī, *el-Cāmiʿu'l-Kebīr: Sunenu't-Tirmiẕī*, tah. Beşşār ʿAvvād Maʿrūf (Beyrut: Dāru'l-Ġarbi'l-İslāmī, 1998), c.4, s.29 (no.2155); el-Ḥākim en-Nīsābūrī, *el-Mustedrek ʿalā'ṣ-Ṣaḥīḥayn, K. Tefsīr, B. Tefsīru Sūreti Ḥā-Mīm el-Cāṣiye* (Kahire: Dāru'l-Ḥaremeyn, 1997), c.2, s.533 (no.3750).

[42] İbn ʿAsākir, *Tārīḫu Medīneti Dimeşḳ*, haz. Muḥibbuddīn Ebū Saʿīd ʿUmer b. Ġarāme el-ʿAmrī (Beyrut: Dāru'l-Fikr, 1995),c. 56, s.208; İbn ʿAdiyy, *el-Kāmil fī Ḍuʿafā'i'r-Ricāl* (Beyrut: Dāru'l-Fikr, 1984), c.6, s.2273.

[43] Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G015_0003, IM_T12_K067_D610-1_G015_0004.

sistemine bağlı olarak onları görevden alıp yeni bir İslam hükûmetini tayin etmesini makul bulmaktadır. Fakat şiddete meyyal bir hükûmeti devirmek bahanesiyle hilafet kurumunu topyekûn kaldırmak, hele İslam coğrafyasında şeriati hükümsüz bırakmak olacak iş değildir!

Sorgu esnasında kendisine "Yaşasın Meşrūṭiyet!" cümlesini niçin yazdığı sorulduğunda Cumhuriyet'in Meşrutiyet'ten doğduğunu, Meşrutiyet sevilirse Cumhuriyet'in gayet tabii sevileceğini söylemiştir. Savcının üsteleyerek "Cumhūriyet devrinde Cumhūriyet Ḥükūmeti müftīsi olduğuñuz ḥālde mektūbuñuzda 'Yaşasın Meşrūṭiyet!' diyorsunuz. Bundaki maḳṣad nedir?" diye sorması üzerine tekrar "Cumhūriyet Meşrūṭiyet'den tevellüd etmişdir. Onuñ içün böyle söyledim" demiş ve "Biz Cumhūriyet'iñ esāsātını, ʿumdelerini yeñi ögreniyoruz. Meşrūṭiyet ḥaḳḳındaki maʿlūmātımız daha ḳadīmdir" cümlelerini ilave etmiştir.[44] Her ne kadar sorgu ve mahkeme şartları altında halifeliği manasız bir kelime addettiğine dair konuşmalar yaptığını söylemişse de onun esas fikri halifeliğin Müslümanların birliğinin temeli olduğudur. O temel yıkılırsa ittihad bozulur ve ümmet darmadağın olur. Zaten halifeliği savunmadığı, Cumhuriyetçi olduğu iddiası mahkeme heyetini ikna etmemiştir.

5. *Cināyet ʿadd edilirmiş tilāvet-i Ḳurʾān*
Bu ülkede bu olur muydu müselmān olalı

[*Kur'an okumak meğer adam öldürmek gibi ağır suç sayılıyormuş. Bu ülke İslam toprağı olduğundan bu yana böyle bir şeye şahit olunmuş muydu?*]

İkinci mısra "Bu memlekette bir tane Müslüman olsaydı böyle şeyler olabilir miydi?" şeklinde de anlaşılmaya müsâittir. Kemaleddin Efendi bu beyitte *Sebīlürreşād* gazetesinin Konya'da bir camide hafızlık yapan talebelerin tilavet esnasında "suçüstü" yakalanmalarıyla ilgili yayımladığı yukarıda bahsettiğimiz habere atıfta bulunmuş ve öfkeyle karışık üzüntüsünü açığa vurmuştur.

Esasen bu tarz hassas zamanlarda insanlar otoriteye çoğunlukla ya itaat eder yahut derin bir sükût içerisinde devrin geçmesini beklerler. Kemaleddin Efendi her gün duyduğu ve okuduğu yeni haberlerle dehşete kapılırken başta Meclis'teki ulema takımı olmak üzere kimsenin kılını kıpırdatmamasına içerlemiş, "Bu memlekette bir hakiki Müslüman olsa bunlar olur muydu?" diyerek -velev yalnızca aile mektubunda olsun- sesini yükseltebilmiş-

[44] Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G005_0011.

tir. Şark İstiklal Mahkemesi savcısının Abdülhamid'in ifadesini alırken "Pederiñizle ve efrād-ı ʿāʾileñizle bir arada bulunduğuñuz zamān siyāsī mübāḥaṣāt ve münāḳaṣāt yapar mı idiñiz?", "İdāre-i ḥāżıradan, teceddüd ve inḳılāb-ı aḫīr māhiyet ve netāʾicinden münāḳaşalarıñız, mübāḥaṣeleriñiz olmaz mı idi?" şeklindeki ısrarlı sorularıyla evde neler konuştuklarını bile merak etmesi,[45] neredeyse fısıldaşmanın da suç sayıldığı bir zaman diliminde yazılan bu şiirin -nereye yazılırsa yazılsın- bir karşı çıkış örneği olduğu kanaatindeyiz. Ancak, yüzlerce insanı alelacele yapılan sorgulamalardan sonra tereddütsüz idama mahkum edip hemen karar gecesi astıran bir mahkemenin huzurunda Kemaleddin Efendi de pek çok zanlı gibi "hasbe'l-beşeriyye" (insanlık hâli icâbı) korkmuş, istikbal endişesine kapılmış, yazdıklarının arkasında duramamış, pişmanlık duygusu içinde şu şekilde af dilemiştir:

> ...Bendeñiziñ ve ʿaṣrī bir ʿirfān ocağınıñ şuʿle-i irfānı olan maḫdūm-ı bendeleriñ luṭfen ve ʿināyeten berāʾeti ḥaḳḳında bir ḳarār-ı ʿādilāne ittiḫāẕına müsāʿade ve ʿināyet buyurulmasını ile'l-ebed beḳāsından emīn bulunduğumuz ḥükūmet-i mübeccele-i Cumhūriyye nāmına şiddetle niyāz ve istirḥām eylerim.[46]

6. *Sezādır etse teʾessüf cihān Kemāleddīn*

Şu ḥāli görmedi zīrā zamān zamān olalı

[*Kemaleddin! Bütün dünya üzülse yeridir! Çünkü zaman zaman olalı şu hâli görmedi.*]

Kemaleddin Efendi üzüntüsüne bütün mahlukatı da ortak etmekte ve zamanın yaratıldığından beri böyle bir hâle şahit olmadığını belirtmektedir. Beyitte mübalağaya gidilmiştir. Şair, dünyanın ilk insandan bu yana iyi ile kötünün, doğru ile yanlışın, güçlü ile zayıfın sahnesi olduğunu bilmektedir. Hak ve hakikatin tarih boyunca önce mazlumların ve güçsüzlerin elinde yükseldiğinin, bu sebeple bütün semavi kitaplarda inananlara daima sabır tavsiye edildiğinin farkındadır. Beyitte, yaşanan tecrübenin bir kişinin omuzuna ağır geldiği vurgulanmak istenmiş, hadiselerin şiddetinin bütün dünyayı -yahut hiç olmazsa İslam dünyasını- ilgilendirdiğine işaret edilmiştir.

---

[45] Abdülhamid Efendi bu sorulara "Ḫayır! Yapmazdık", "Olmaz idi. ʿĀdetimiz degildir. Siyāsetle iştiġālimiz ve ülfetimiz yokdur" cevaplarını vermiştir. Bkz. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K067_D610-1_G005_0035.

[46] Bu cümle Kemaleddin Efendi'nin mahkemeye sunduğu yazılı savunmasında geçmektedir. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge no.IM_T12_K091_D831_G028_0011.

7. *Bunuñ da ḥikmetini ʿārif olmayan bilmez*
Cihān cemāl ü celāl nūruna mekān olalı

[*Dünya Allah'ın cemal ve celal nuruna mekan olduğundan beri bu hadiselerin hikmetini yalnız arifler bilmiştir.*]

Tasavvuf düşüncesinin temel kaidelerinden biri Allah'ın zâtı, esmâsı ve sıfâtıyla bütün yarattıklarına her an, her yerde tecelli etmesidir. *Cemāl* ve *celāl* O'nun muhtelif sıfatlarından ikisidir. İlki lütuf, merhamet ve güzelliğini, ikincisi ise azametini, kahredici hiddetini ve ululuğunu ifade eder. O, kâh *cemāl*iyle tecelli ettiği yeri, kişiyi yahut cemiyeti rahata erdirir, ferahlatır; kâh *celāl*iyle ıztıraba sevkeder, daraltır, bunaltır, çaresiz bırakır. O dilediğini dilediği gibi yapar,[47] kimse O'na hesap soramaz,[48] O'nun hikmetinden de sual olunamaz. Ancak türlü imtihanları geçip, manevi mesafeleri aştıktan sonra eşyanın hakikatine vakıf olanlar, tevhidi bizzat idrak eder, O'nun tecellilerinin barındırdığı hikmetleri görürler, tanırlar, anlarlar. O'nun istisnasız her şeyi bilerek ve yerli yerince yaptığını kavrar, bazı esrarına muttali olurlar, Rabbani tecelliyatı müşâhede ederler. Tasavvuf dilinde bu zevata arif/insan-ı kâmil denir. Bu kişiler için *cemāl* sıfatının tecellisi olan lütuf da *celāl*in tecellisi kahır da Kemāleddin Efendi'nin ikinci mısrada vurguladığı *nūr*a tekabül etmektedir.[49]

Kemaleddin Efendi bu beyitte yukarıdaki tasavvufi düşünceyi dillendirmenin yanında beytin ilk mısraındaki *ʿārif* ve *ḥikmet* kelimelerini yan yana kullanarak da şiirini tanzir ettiği Arif Hikmet Bey'e telmihte bulunmuştur.[50] Sorgudaki ifadesinde ise beyitteki *ḥikmet*i *ḥikmet-i ḥükümet*e hamletmiş, kendisi gibi sadece zahiri görüp feveran edenlerin değil, perde arkasına da vakıf olan ariflerin hükûmetin icraatlarındaki esas maksadı bildiklerini belirterek şiirini "hüsn-i te'vîl" ile izah etmeye çalışmıştır.

---

[47] 14/İbrāhīm:27.
[48] 21/el-Enbiyā':23.
[49] Tasavvuf edebiyatında bu husus pek çok mutasavvıf şair tarafından nazmen dile getirilmiştir. Eşrefoğlu Rûmî'nin (ö.1470) "Gelse celâlinden cefâ yâhud cemâlinden vefâ / İkisi de câna safâ, senden hem o hoş hem bu hoş" beyti, İbrâhim Tennûrî'nin (ö.1482) "Hoşdur bana senden gelen / Ya hil'at u yâhud kefen / Ya taze gül yâhud diken / Kahrın da hoş lutfun da hoş" mısraları, Niyâzî-i Mısrî'nin (ö.1694) "...olur peydâ" redifli tevhidi buna örnek verilebilir. İlgili kısımlar için bkz. *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*, haz. Mustafa Güneş (Ankara, 2000), s.220; Aḥmed Remzī Dede, *Bergüzār* (Kastamonu: Vilāyet Maṭbaʿası, 1329/1913), s.36; Kenan Erdoğan, *Niyâzi-i Mısrî: Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), ss.4-6.
[50] Arif Hikmet Bey de şiirinin "Ḳalem ḥaḳīḳat-i iʿcāza tercümān olalı" şeklindeki son mısraında şiirin yayımlandığı *Tercümān-ı Ḥaḳīḳat* gazetesine işaret etmiştir.

Sonuç

Atatürk'e suikast teşebbüsünü takip eden günlerde Diyarbekir Sansür Memurluğu'ndaki görevlinin Ankara'dan gönderilen bir mektuptaki "Avcınıñ yerine keklik gelmedi..." cümlesini şifreli bir ibare zannederek durumu Dâhiliye Vekâleti'ne bildirmesi, Vekâlet'in de Ankara İstiklal Mahkemesi'ne haber vermesiyle başlayan hâdiseler zinciri umulmadık mecralara kaymış; Harput'ta asırlarca dinî ilimlerin menbaı olan ve büyük bir saygıyla anılan Efendigil/Müftügil ailesinin nüfuzunun kırılması, aile ferdlerinin doğup büyüdükleri topraklardan uzaklaştırılmaları, bazı mallarına el konulması, aile reisi El'aziz Merkez Müftüsü Kemaleddin Efendi'nin vazifesine son verilmesi, sıkıyönetim müddetince devam eden Samsun'daki mecburi ikametinden sonra da düşük kademeli memur seviyesinden emekli yapılması, içine kapanıp etraftan kendisini tecrid etmesi ile neticelenmiştir. Kemaleddin Efendi'nin başına gelen bu musibetin sebeplerinden en mühimi hilafet ve şeriatin kaldırılması başta olmak üzere hükûmetin bazı icraatlarına dair üzüntüsünü dile getirdiği "olalı" redifli gazelidir. Şark İstiklal Mahkemesi'ndeki savunmasında her ne kadar yazdıklarının inkılaplarla alakasının bulunmadığını, halifeliğin artık anlamını yitirdiğini söylese de mahkeme heyetini samimiyetine ve Cumhuriyet-perverliğine inandıramamıştır. Ancak şiirin herhangi bir yerde yayımlanmamış olması, sadece aile fertlerinden birine gönderilen mektupta yer alması münasebetiyle hapis ve idam gibi daha ağır cezalar almaktan kurtulmuştur.

KAYNAKÇA

el-'Aclūnī, Ebū'l-Fidā İsmā'īl b. Muḥammed. *Keşfu'l-Ḫafā' ve Muzīlu'l-İlbās 'ammā İştehere mine'l-Eḥādīṯ 'alā Elsineti'n-Nās*. Tah Aḥmed Ḳalāş. 2 cilt. Beyrut: Dāru İḥyā'i't-Turāṯi'l-İslāmī, 1351.

Aḥmed Remzī. *Bergüzār*. Kastamonu: Vilāyet Maṭba'ası, 1329/1913.

Arslan, Hüseyin. "Hilâfet Tartışması: Seyyid Bey ve Şeyhülislâm Mustafa Sabri Örneği," *Dinî Araştırmalar* 37 (2010), ss.45-62.

Beyatlı, Yahya Kemal. *Eski Şiirin Rüzgâriyle*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1962.

"Cāmi'de Ḥıfẓ-ı Kur'ān Mücrimleri," *Sebīlürreşād* 24:603 (5 Haziran 1340), s.80.

Erdem, Sami. "Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Hilafet Teorisine Alternatif Yaklaşımlar: Seyyid Bey Örneği (1922-1924)," *Dîvân: İlmî Araştırmalar* 2 (1996), ss.119-146.

----------. "Seyyid Bey," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c.32, ss.54-56.

----------. "Seyyid Bey'in İslâm Hukuku Sahasındaki Çalışmalarının Değeri," Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1993.

----------. "Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Teorik Tartışmalar ve Adliye Vekili Seyyid Bey'in Katkısı," Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1995).

Erdoğan, Kenan. *Niyâzi-i Mısrî: Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.

Eskicioğlu, Osman. "Seyyid Bey'in Hilafet Anlayışı Üzerine Bazı Düşünceler," Osman Karadeniz, A. Bülent Baloğlu ve A. Bülent Ünal (ed.), *Türk Hukuk ve Siyaset Adamı Seyyit Bey Sempozyumu* (İzmir: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999) içinde, ss.67-74.

Eşit, Yusuf. "Seyyid Bey'in Hilafete Dair Görüşlerinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi," *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu ASOS Congress Bildiri Kitabı* (Elazığ: Asos Yayınları, 2016) içinde, ss.1286-1296.

Güneş, Mustafa (ed.). *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı.* Ankara, 2000.

el-Ḥākim en-Nīsābūrī. *el-Mustedrek ʿalā'ṣ-Ṣaḥīḥayn.* 5 cilt. Kahire: Dāru'l-Ḥaremeyn, 1997.

Hersekli ʿĀrif Ḥikmet. [Gazel]. *Tercümān-ı Ḥaḳīḳat* (13 Rebīʿü'l-āḫir 1300/1 Şubat 1883).

----------. *Dīvān.* nşr. İbnülemīn Maḥmūd Kemāl. İstanbul: Maṭbaʿa-i ʿĀmire, 1334.

İbn ʿAdiyy, Ebū Aḥmed ʿAbdullāh b. ʿAdiyy el-Curcānī. *el-Kāmil fī Ḍuʿafā'i'r-Ricāl*. 8 cilt. Beyrut: Dāru'l-Fikr, 1984.

İbn ʿAsākir, Ebū'l-Ḳāsim Şiḳatuddīn ʿAlī b. Ḥasen b. Hibetullāh. *Tārīḫu Medīneti Dimeşḳ*. Tah. Muḥibbuddīn Ebū Saʿīd ʿUmer b. Ġarāme el-ʿAmrī. 80 cilt. Beyrut: Dāru'l-Fikr, 1995.

Kara, İsmail. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi: Metinler, Kişiler.* İstanbul: Dergah Yayınları, 2011.

Karataş, Ahmet. "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi," *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2015), ss.29-126.

----------. "Kemâleddin Harputî Efendi'nin Şiirleri," *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2016), ss.71-135.

Mecmūʿa. Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, no.38182.

Meḥmed Seyyid Bey. *Türkiye Büyük Millet Meclisi'niñ 3 Mart 1340 Tārīḫinde Münʿaḳid İkinci İctimāʿı'nda Ḫilāfetiñ Māhiyet-i Şerʿiyyesi Ḥaḳḳında ʿAdliye Vekīli Seyyid Bey Ṭarafından Īrād Olunan Nuṭḳ*. Ankara: TBMM Yayınları, 1340.

Muʿallim Nācī. *Muʿallim.* İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Maṭbaʿası, 1303.

----------. *Yazmış Bulundum.* İstanbul: Mihrān Maṭbaʿası, 1301.

"Teʾyīde Muḥtāc Rivāyetler," *Sebīlürreşād* 24:605 (19 Haziran 1340), ss.108-109.

et-Tirmiẕī, Ebū ʿĪsā Muḥammed b. ʿĪsā b. Şevre. *el-Cāmiʿu'l-Kebīr: Sunenu't-Tirmiẕī*. Tah. Beşşār ʿAvvād Maʿrūf. 6 cilt. Beyrut: Dāru'l-Ġarbi'l-İslāmī, 1998.

eẕ-Ẕehebī, Ebū ʿAbdillāh Şemsuddīn Muḥammed b. Aḥmed b. ʿUṯmān. *Siyeru ʿAlāmi'n-Nubelāʾ*. Tah. Şuʿayb el-Arnāʾūṭ. 23 cilt. Beyrut: Muʾessesetu'r-Risāle, 1982.

Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi Belgeleri:

Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G001_0004.

Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G001_0006.

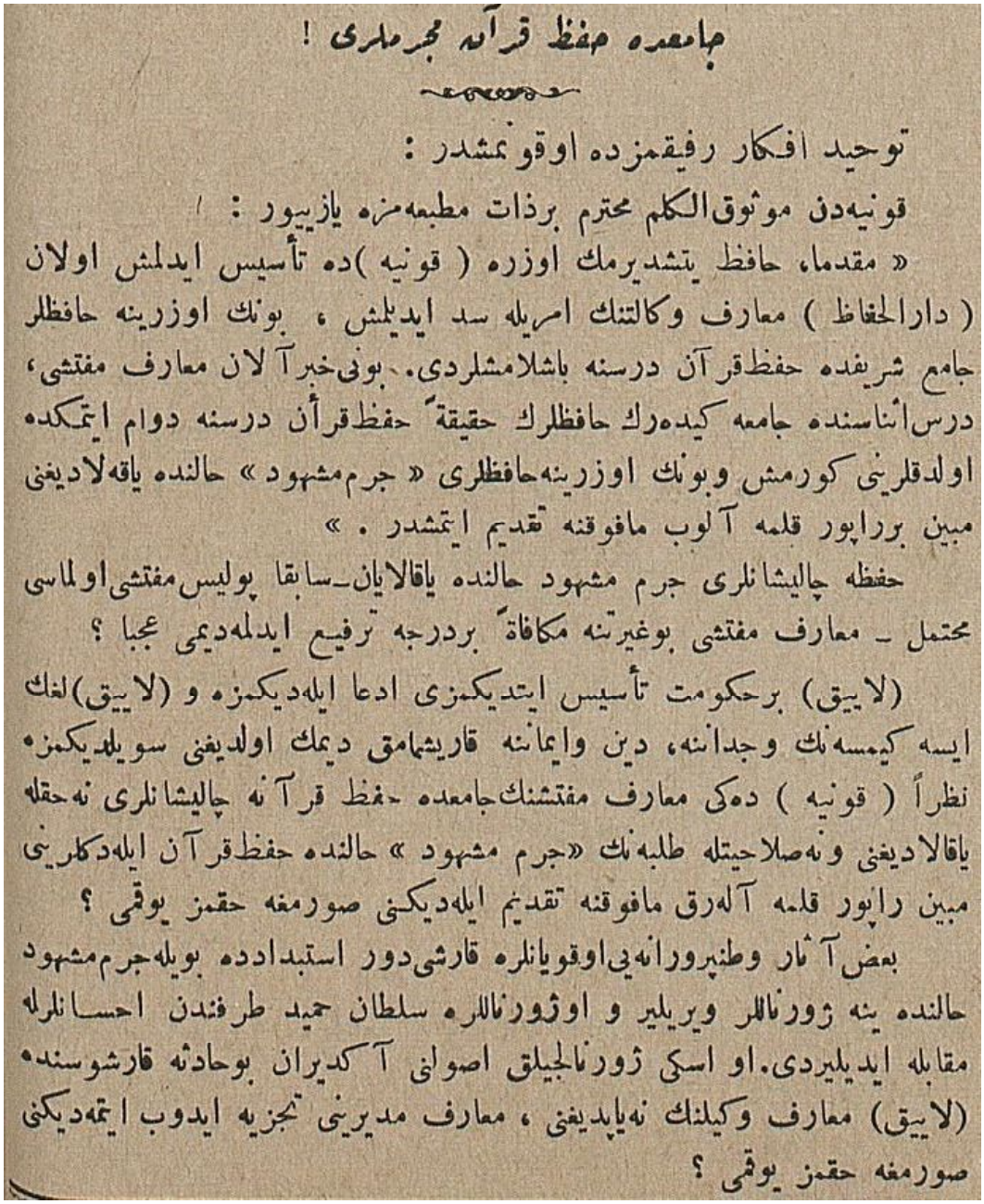
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G004_0007.

Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G004_0013.

Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G005_0011.

Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G005_0018.

Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G005_0019.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G005_0035.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G008_0001.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G008_0003.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G008_0005.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G009_0003.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G009_0004.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G009_0010.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G010_0006.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G013_0004.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G015_0003.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G015_0004.
Belge no.IM_T12_K067_D610-1_G015_0005.
Belge no.IM_T12_K067_D610-2_G029_0001.
Belge no.IM_T12_K067_D610-2_G029_0002.
Belge no.IM_T12_K067_D610-2_G033_0003.
Belge no.IM_T12_K067_D610-2_G040_0002.
Belge no.IM_T12_K067_D610-2_G040_0003.
Belge no.IM_T12_K067_D610-2_G040_0004.
Belge no.IM_T12_K083_D804-1_G009_0019.
Belge no.IM_T12_K083_D804-2_G028_0044.
Belge no.IM_T12_K083_D804-2_G028_0045.
Belge no.IM_T12_K091_D830_G014_0005.
Belge no.IM_T12_K091_D831_G028_0008.
Belge no.IM_T12_K091_D831_G028_0009.
Belge no.IM_T12_K091_D831_G028_0010.
Belge no.IM_T12_K091_D831_G028_0011.

جامعده حفظ قرآن مجرملری !

توحید افکار رفیقمزده اوقونمشدر :

قونیه‌دن موثوق الکلم محترم برذات مطبعه‌مزه یازییور :

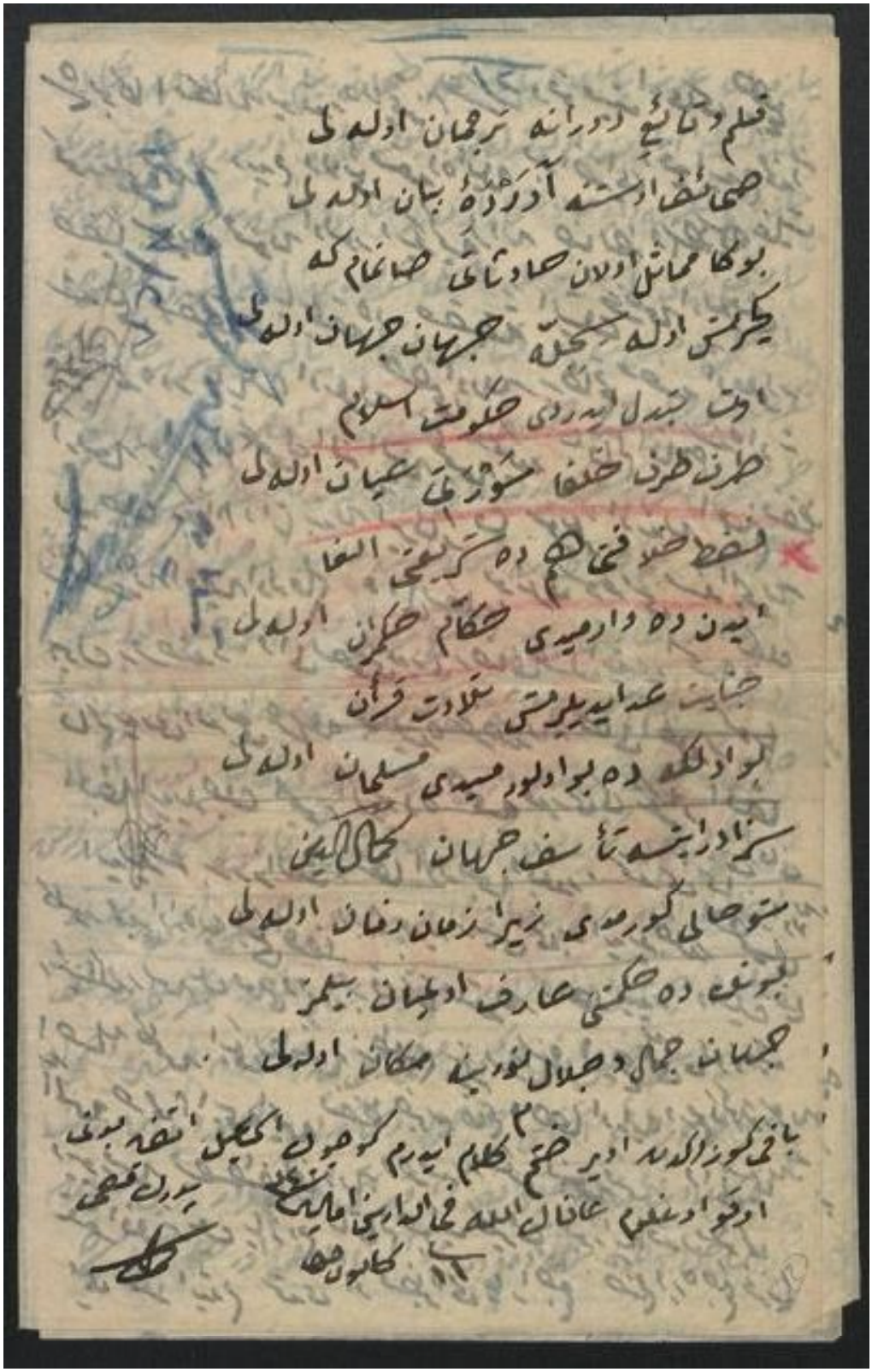
« مقدما، حافظ یتشدیرمك اوزره (قونیه)ده تأسیس ایدلمش اولان (دارالحفاظ) معارف وکالتنك امریله سد ایدیلمش ، بونك اوزرینه حافظلر جامع شریفده حفظ قرآن درسنه باشلامشلردی. بونی خبر آلان معارف مفتشی، درس اثناسنده جامعه کیده‌رك حافظلرك حقیقةً حفظ قرآن درسنه دوام ایتمکده اولدقلرینی کورمش وبونك اوزرینه حافظلری « جرم مشهود » حالنده یاقه‌لادیغنی مبین بر راپور قلمه آلوب مافوقنه تقدیم ایتمشدر . »

حفظه چالیشانلری جرم مشهود حالنده یاقالایان ـ سابقا پولیس مفتشی اولماسی محتمل ـ معارف مفتشی بوغیرتنه مکافاةً بردرجه ترفیع ایدلمه‌دیمی عجبا ؟

(لاییق) برحکومت تأسیس ایتدیکمزی ادعا ایله‌دیکمزه و (لاییق) لغك ایسه کیمسه‌نك وجدانه، دین وایمانه قاریشمامق دیمك اولدیغنی سویله‌دیکمزه نظراً (قونیه) ده‌کی معارف مفتشنك جامعده حفظ قرآنه چالیشانلری نه حقله یاقالادیغنی ونه صلاحیتله طلبه‌نك «جرم مشهود » حالنده حفظ قرآن ایله‌دکلرینی مبین راپور قلمه آله‌رق مافوقنه تقدیم ایله‌دیکنی صورمغه حقمز یوقمی ؟

بعض آثار وطنپرورانه‌یی اوقویانلره قارشی دور استبدادده بویله جرم مشهود حالنده یه ژورنالر ویریلیر و اوژورنالره سلطان حمید طرفندن احسانلره مقابله ایدیلیردی. او اسکی ژورنالجیلق اصولنی آکدیران بوحادثه قارشوسنده (لاییق) معارف وکیلنك نه‌یاپدیغنی ، معارف مدیرینی تجزیه ایدوب ایتمه‌دیکنی صورمغه حقمز یوقمی ؟

Sebîlürreşâd'ın 603. sayısında (5 Haziran 1340/1924) yer alan cami baskını haberi.

Kemaleddin Efendi'nin makalemizin konusu olan gazelinin bulunduğu mektubunun ilgili sayfası.